

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET ZAGREB

ODSJEK ZA SOCIOLOGIJU

DIPLOMSKI RAD

**SOCIOEKONOMSKI I SOCIODEMOGRAFSKI PROFIL ZADUŽENIH
KUĆANSTAVA U HRVATSKOM DRUŠTVU**

Kandidatkinja: Deana Vincelj

Mentorica: Doc.dr.sc. Petra Rodik

Zagreb, travanj 2017

Sadržaj:

Sažetak	2
1) Uvod:	3
1.1) Cilj i svrha rada	5
2) Teorijski pregled i polazišta	6
2.1) Pregled definicija	6
2.2) Pravni okvir	7
2.3) Teorijska polazišta	8
2.3.1) Kognitivna teorija akcije	8
2.3.2) Socijalne strukture	10
2.4) „Dužničko ropstvo“ – Kontekst hrvatskog društva	11
2.5) Konceptualna shema	17
3) Hipotetski okvir istraživanja	19
3.1) Osnovna hipoteza	19
3.2) Izvedene hipoteze	19
4) Metodološki okvir istraživanja	20
4.1) Metoda istraživanja	20
4.2) Uzorak	20
4.3) Metode statističke obrade podataka	20
4.4) Mjerni instrumenti	21
4.4.1) Nezavisni sklop: Socioekonomske i sociodemografske varijable	21
4.4.2) Zavisni sklop: Indeks ukupne zaduženosti	22
5) Rezultati	24
5.1) Deskriptivni rezultati	24
5.2) Rezultati statističkih testova	32
6) Rasprava	39
7) Zaključak	44
8) Dodatak	47
Literatura	52

Sažetak

U radu se analizira fenomen zaduženosti, njegov nastanak i značenje, a glavni fokus jest konstrukcija i analiza socioekonomskog i sociodemografskog profila zaduženih. Glavna hipoteza ovog rada jest da postoji razlika u zaduženosti kućanstva s obzirom na socioekonomske i sociodemografske karakteristike. Različita značenja koja akteri pridaju svojim djelovanjima tumačimo kroz Boudonovu kognitivnu teoriju akcije i Bourdieovu teoriju kulturne reprodukcije. Podaci iz istraživanja „Tipologija strategija preživljavanja i izvora dohotka ekonomski (djelomično) neaktivnih kućanstava“ provedenog 2014. na nacionalnom reprezentativnom uzorku, korišteni u ovom istraživanju, ukazuju da većina ispitivanih nezavisnih varijabli čini razliku u visini zaduženosti ili je s njom povezana. U zavisnom sklopu, konstruirali smo Indeks ukupne zaduženosti, koji mjeri udio mjesečnih izdataka za pojedina dugovanja u ukupnim mjesečnim prihodima kućanstva. Raspon varijacija Indeksa ukupne zaduženosti je od 0% do 240% udjela u mjesečnim prihodima, pri čemu 48% kućanstva u uzorku ima rezultat veći od 0%. Tako se pokazalo da su kućanstva iz gradskih sredina u većoj mjeri zadužena od kućanstva seoskih sredina, a da su kućanstva iz Grada Zagreba i okolice zaduženija od svih ostalih regija. Oženjeni i udane ispitanice su zaduženije od udovaca i udovica. Veći broj ukućana i malodobne djece povezani su s većom zaduženoću, dok su samačka kućanstva, posebno ona u kojima živi osoba starija od 65 godina manje zadužena u odnosu na ostale tipove kućanstva. Nositelji kućanstva zaposleni kod nekog i po zanimanju menadžeri u prosjeku su zaduženiji od ostalih zanimanja. Veći prihodi, dodatna stambena nekretnina i posjedovanje većeg broja automobila znače i veću zaduženost u usporedbi s ostalim kategorijama.

Ključne riječi: socioekonomske i sociodemografske karakteristike, kućanstvo, Indeks ukupne zaduženosti

1) Uvod:

U ovom radu želimo istražiti i objasniti detaljnije neke aspekte fenomena duga u hrvatskom društvu. Konkretno, nas zanima postoje li različiti tipovi dužnika u hrvatskom društvu. Ovim fenomenom odlučili smo se baviti s ozbirom na njegovu aktualnost i relevantnost u suvremenom svjetskom, pa tako i u hrvatskom društvu.

Aktualnost teme proizlazi iz činjenice da je hrvatsko društvo dio svjetske populacije pogođene financijskim slomom američke burze 2007. kao i činjenice da od ranih 2000-tih, postoji znatan porast u financijskoj infrastrukturi i dostupnosti bankovnih usluga zajedno s brzim razvojem novih prostora za masovnu potrošnju te porastom stambenog kreditiranja (Burić, 2010, Rodik, 2015). U to vrijeme, „hrvatski građani bili su zainteresirani za uzimanje sve više potrošačkih dobara i novih automobila (...) a još više za stambene kredite“ (Rodik, 2015:65). Početkom 70-ih godina prošlog stoljeća zabilježena je kreditna revolucija, odnosno razvoj tehnologije koja podržava kupovinu kreditnim karticama te slabije barijere za uzimanje kredita (Valins, 2004). Takvo zaduživanje postalo je problem za obitelji sa slabijim primanjima, kao i za ona kućanstva koja su pretrpila iznenadne događaje, poput ostanka bez posla, bolesti i sl. Osim toga, u hrvatskom društvu je u nedavno vrijeme zabilježen specifičan problem tzv. krize švicarskog franka, a koji je doveo u prvi plan pitanja kao što su moralni i ponajviše pravni temelji izdavanja kredita od strane banaka, ali i s druge strane pitanje odgovornosti i neravnopravnosti moći u dužničkom odnosu.

Negativni utjecaj prezaduženosti građana na društvo očituje se na više razina: „makro razina: makroekonomski rizik vezan uz pad potrošačke potražnje; razina financijskog sektora: rizik financijske nestabilnosti jer prezadužena kućanstva neće moći vratiti svoje dugove; individualna razina: rizik od prezaduženosti kućanstva“ (Bejaković, 2010:13). Bejaković također, naglašava da prezaduženost ima nepovoljne posljedice na mentalno zdravlje, između ostalog: „osjećaj krize, zabrinutost, strah, frustracije i napetosti, sukobi s bračnim drugovima i djecom, pojačano obiteljsko nasilje, stres i depresiju, sklonost samoubojstvu“ (Kavanagh, 2000, prema Bejaković, 2010:17). „Društvo plaća finalne troškove prezaduženosti u obliku plaćanja za socijalno osiguranje, gubitku ekonomske aktivnosti i poreza te troškovima za zdravstvene probleme“ (Niemi, 2009:104).

Fenomen duga je opće prisutan, pa se u novije vrijeme izdaje sve više publikacija, ali i dokumentarnih filmova te se organiziraju različite tribine i konferencije kroz koje se u ovaj

fenomen uključuje šira publika. Upravo iz tog razloga, sa sve više strana dolazi različito tumačenje kako je došlo do tzv. dužničke krize. Dok jedni drže odgovornima financijske i državne institucije, neki smatraju da su si ljudi sami *krivi* što su se našli u teškoj životnoj situaciji, odnosno, različite socijalne grupe i interesne strane imaju različito viđenje uzroka dužničke krize. Za neke je zaduživanje *rizično ponašanje*. Naime, često možemo čuti fraze poput onih da *ljude nitko nije tjerao da uzmu kredit*, da su *znali u što ulaze* i da su *znali koji je rizik*, što fenomen zaduženosti svodi samo na psihološku dimenziju. Teorijska gledišta i stručne publikacije pokazuju da to nije sasvim točno. Radi se o kompleksnijoj pojavi povezanoj sa suvremenim promjenama u potrošnji, što autor I. Burić u knjizi *Nacija zaduženih* (2010) tumači djelovanjem različitih elemenata u društvu, kao što su alokacijski resursi, financijska industrija, sustav marketinške industrije i etika životnog poduzetništva. Prema Buriću, ovi elementi utjecali su posebno na osobe nižeg društveno ekonomskog statusa, koji su se potrošnjom iznad svojih mogućnosti pokušali približiti životnom standardu viših slojeva društva posredstvom propagande financijske industrije i uvjeravanja bankara da je to moguće. Istraživanje I. Herceg i V. Šošića (2011) iz HNB-a, također, potvrđuje da je povećanje zaduženosti u Hrvatskoj u razdoblju između 2005. i 2008. u većoj mjeri objašnjivo slabljenjem bankarskih standarda pozajmljivanja, a tek u manjoj mjeri povećanjem kreditne sposobnosti građanstva. P. Bourdieu, pak, objašnjava da je utjecanje marketinških agencija na donošenje odluka moguće zbog evociranja stečenih dispozicija te strukture ekonomskog i kulturnog kapitala (Bourdieu, 2005). Glavni fokus ovog rada jest istražiti koje su društvene karakteristike onih koji su se zaduživali, što znači da se zanimamo za to koja su sociodemografska i socioekonomska obilježja zaduženih te postoji li povezanost s visinom i namjenom zaduživanja.

Sociologija duga datira od kada i fenomen prezaduženosti zauzima medijsku pozornost suvremenog društva, što znači da se počinje razvijati 70-ih godina prošlog stoljeća. Društveni znanstvenici počinju primjećivati da zaduživanje građana nije samo puka ekonomska akcija koja se izražava laicima stranim ekonomskim terminima, indeksima i koeficijentima, već je to fenomen koji ima punu socijalnu nabijenost. Prezaduženost je, naime, usko povezana s već marginaliziranim skupinama i marginaliziranjem novih, što znači da su prezaduženi građani „isključeni iz financijskog, kulturnog i socijalnog života i partnerstva, pa je ponovna integracija prezaduženih osoba moralna obveza civilizirane države i ekonomska potreba za djelovanjem tržišta“ (Bejaković, 2010:12). Unutar međunarodne literature, obično se govori o 5 mogućih objašnjenja nastanka prezaduženosti, a to su demografija, razina prihoda, životni događaji, pretjerana potrošnja i vještine upravljanja novcem te strukturalni faktori (Valins, 2004).

Sociološka relevantnost promišljanja o fenomenu prezaduženosti leži, dakle, u razmatranju socijalnih uzroka, tj. predispozicija te posljedica prezaduženosti na društvo. Problem pri teorijskom i empirijskom istraživanju prezaduženosti jest što nema konsenzusa oko toga kako se taj fenomen treba istražiti, tj. postoji najmanje 12 različitih analitičkih pristupa koji se upotrebljavaju u tu svrhu (Valins, 2004) pa je usporedba i spoznaja opsega zaduženosti otežana. Iako bismo voljeli ući u dubinsku analizu psiholoških faktora te analizu šireg povijesnog, političkog i ekonomskog konteksta koji je oblikovao instituciju duga, u ovom radu ćemo pokušati ukratko teorijski opisati nastanak i posljedice dužničkih odnosa i njihovo uporište u društvenim strukturama te empirijski *ocrtati* društveni profil kućanstava koja imaju veću mogućnost biti ili postati zaduženima.

1.1) Cilj i svrha rada

Cilj ovog rada je razmotriti teorijski okvir za analizu i objašnjenje zaduženosti u društvu, kao i pružiti metodološki okvir prikladan za mjerenje zaduženosti kućanstva kako bi se u konačnici konstruiralo socioekonomski i sociodemografski profil dužnika u hrvatskom društvu. Sociološka relevantnost ovog rada leži u aktualnosti teme i specifičnom empirijskom doprinosu postojećim istraživanjima zaduženosti u Hrvatskoj, koji se sastoji u tomu što će se detaljnije analizirati i sociološki interpretirati struktura zaduženih kućanstava.

Empirijski doprinos ovoga rada sastojat će se u tomu što će se, analizom dostupnih podataka, detaljnije analizirati struktura zaduženih kućanstava s ciljem izrade tipičnog profila zaduženih kućanstava u Hrvatskoj. Dosadašnja empirijska istraživanja prezaduženih kućanstava pružaju uvid u to da je (pre)zaduženost kućanstva nejednako distribuirana s obzirom na karakteristike kućanstava. Primjerice, Valins (2004) navodi kako su prezadužene osobe većinom muškarci, mlađe osobe, samci ili rastavljeni, obitelji s većim brojem djece, osobe s nižim stupnjem u odnosu na osobe s višim stupnjevima obrazovanja, kućanstva s nižim financijskim primanjima, ali i u to da postoje neke prikrivene veze poput te da, iako žene uglavnom nisu nositeljice kredita, one su najčešće jamci svojim supružnicima. Neki radovi ukazuju i na to da slabije razvijene regije imaju veću razinu zaduženosti i nižu razinu štednje (Krišto i Tuškan, 2015, prema Burgstaller, 2013). Međutim, za razliku od mnoštva radova koji razmatraju dinamiku ukupnog porasta zaduženosti kućanstava, pitanje strukture i tipologije zaduženih kućanstava nedovoljno je istraženo (Hurst, 2011: 38) što vrijedi i za Hrvatsku. Iz tih razloga, smatramo da je zadatak sociologije objasniti zašto su se akteri zaduživali, pojasniti ne samo razmjere već i društvenu strukturu zaduženosti te doprinijeti adresiranju posljedica

zaduženosti na društvo u svrhu razvijanja empirijski potkrijepljene strategije za rješavanje dužničke krize.

2) Teorijski pregled i polazišta

2.1) Pregled definicija

Autor Oliver Valins iz Strateške grupe za društvenu politiku Ministarstva društvenog razvoja Novog Zelanda, 2004. godine objavio je sveobuhvatnu i vrlo vrijednu studiju za ovo znanstveno polje - *Kada dug postane problem*. Zaključak o tome omogućuje li zaduživanje individualnu autonomiju i slobodu ili ju uskraćuje, uvelike ovisi o tome kako dug definiramo. Nažalost, unatoč velikom broju istraživanja o zaduživanju kućanstava, mali broj istih iznosi definiciju duga i (pre)zaduženosti iz kojih izvodi radna istraživačka pitanja. Prema Valinsu, autori se pri istraživanju uglavnom vode definicijom iz rječnika ili pak, shvaćanjem i upotrebom termina duga u svakodnevnom diskursu.

Valins izdvaja sljedeće definicije duga prema pojedinim rječnicima:

- *Dictionary of Economics*: „Suma novca ili drugog vlasništva koje jedna osoba ili organizacija duguje drugoj osobi ili organizaciji. Dug nastaje davanjem kredita ili putem podizanja novčanog zajma. Dug se sastoji od plaćanja kamata na dug“ (Bannock et al., 1989:104, prema Valins, 2004).
- *The Macmillan Dictionary of Modern Economics*: „Obveza ili odgovornost koja proizlazi iz novčanog zaduživanja ili uzimanja dobara ili usluga „na kredit“ (obveza da se plati kasnije). Ovisno o uvjetima transakcije, kamata se plaća u određenim razdobljima na većinu oblika duga... (Pearce, 1986:98, prema Valins, 2004).
- *Butterworths New Zealand Law Dictionary*: „Određeni iznos potraživanja jedne osobe od druge, na temelju 1) zapisa, tj. presude, 2) obavljenog djela, 3) jednostavnog ugovora, bilo u usmenom ili pismenom obliku (Spiller, 1995:82, prema Valins, 2004).

U knjizi *Dug: prvih 5000 godina*, D. Graeber (2013) ulazi dublje u pojmovno značenje te povezanost duga i morala. On primjećuje da je dug stanje dugovanja novca, međutim, ono što se često izostavlja iz definicije, primjećuje ovaj autor, jest da se radi o odnosu temeljenom na nasilju. Poimanje duga uspostavljeno je načelom da se *dug mora platiti*, pa stoga vjerovnici na razne načine osiguravaju svoju tražbinu (prijetnjama, nasiljem, oduzimanjem imovine i sl.), što

je dovelo do toga da su zajmodavci jedno od najomraženijih zanimanja u društvu, smatra Graeber. Navodeći američku izreku: *Duguješ li banci stotinu tisuća dolara, banka je tvoj vlasnik. Duguješ li banci stotinu milijuna dolara, ti si vlasnik banke* (Graeber, 2013), Graeber nas na samom početku knjige upozorava da nisu svi dužnici jednaki, tj. da to *stanje dugovanja* nije za sve građane isto. Suvremeni financijski sustav je suviše kompliciran i za financijske stručnjake, stoga se nije lako *uhvatiti u koštac* sa pitanjem dugovanja i njegovim značenjem.

Dužnički odnos je za neke slojeve društva posljedica ulaska u rizičan kreditni odnos. „Poput bogatstva, dug je nejednako distribuiran i socijalno uzorkovan. Razine dugovanja su više među mlađima, ženama i osobama srednjeg dohodovnog statusa...Dug varira s obzirom na rasu/etnicitet“ (Drentea i Reynolds, 2012:676). Uključenost u kreditni odnos za pripadnike višeg socioekonomskog statusa znači investiciju u budućnost i veću individualnu slobodu. S druge strane, osobe nižeg socioekonomskog kapitala imaju veću vjerojatnost da uđu u dužnički odnos u svrhu podmirivanja tekućih troškova. Ambivalentan odnos duga i slobode ima, dakle, svoje socijalno, kulturno, simboličko i materijalno utemeljenje. Dužnici su, „s jedne strane, žrtve privlačnosti kreditnih kartica i sofisticiranih marketinških i tržišnih učinaka banki, financijskih pružatelja i šire konzumerističke kulture; s druge strane, oni žive opasno blizu ruba, upravljajući potrebama i željama unutar određenih nesigurnosti i toka kasnog moderniteta“ (Bauman, 2008 i Beck, 1992, prema Marron, 2015:34).

2.2) Pravni okvir

U Republici Hrvatskoj pravni sustav prepoznaje akutne oblike problema zaduženosti, kao što su: stečaj, osobni bankrot, ovrha i sl. Npr., Stečajni zakon Republike Hrvatske u članku 7, o prezaduženosti kaže sljedeće: „prezaduženost postoji ako je imovina dužnika pravne osobe manja od postojećih obveza“ (NN, 2015). Međutim, jesu li sve pravne osobe kojima obveze prelaze imovinu u istom položaju na tržištu te hoće li imati jednak tretman od strane kreditnih i državnih institucija? Nedavni slučaj tvrtke *Agrokor* potvrđuje da to nije slučaj, što znači da na zaduženost ne možemo gledati *crno-bijelo*. Dakle, kad pričamo o zaduženosti, važno je i o kome pričamo. U Zakonu o stečaju potrošača (tzv. *osobni bankrot*), kao stečajni razlog navodi se nesposobnost za plaćanje, odnosno nemogućnost ispunjenja novčanih obveza (NN, 2016), no radi se samo o pravnom uređenju stanja kad je za određeni dio zaduženih građana već dosta kasno za financijsku nezavisnost. Pravni sustav tvrdi da su pred zakonom svi jednaki, no valja tek istražiti je li stanje zaduženosti za sve jednakog značenja, bez obzira na njihov društveno-ekonomski status.

Iako neki istraživači preporučuju da se istraži zaduženost upravo po tome kako ga pravni okvir opisuje, mišljenja smo da takvo mjerenje može biti samo dio istraživanja ovog fenomena, jer ne daje širu sliku. Biti (pre)zadužen je pitanje i jedinice mjerenja – možemo li zaključiti da su svi građani hrvatskog društva prezaduženi, ako je dug države veći od njenog proračuna ili, npr., možemo li zaključiti da netko nije prezadužen, ako živi u kućanstvu čiji prihodi pokrivaju dugove jednog od članova, unatoč tome što su prihodi tog člana kao individue manji od njegovih rashoda?

2.3) Teorijska polazišta

Jedinstvena teorija ili model koji bi u sociologiji opisivao razloge zaduživanja *per se* ne postoji, no zato se možemo osloniti na sociološke klasike. U prvom redu, s obzirom na to da pretpostavljamo da u društvu postoje različite skupine dužnika koje se među sobom razlikuju po svojim vrijednostima, stavovima, namjerama i razlozima djelovanja, a to je zaduživanje, prikladnim polazištem smatramo Weberovu metodu *idealnih tipova*. Prisjetimo se: „društveno se djelovanje, prema Weberu, može razvrstati u četiri različita idealna tipa: *ciljnoracionalno djelovanje*, *vrijednosnoracionalno djelovanje*, *afektivno djelovanje* i *tradicionalno djelovanje*. Svaki od tih tipova društvenog djelovanja odgovara određenom značenju što ga subjekt pridaje svome djelovanju“ (Kalanj, 2005:193). Na nama je da konstruiramo društveni profil dužnika i na taj način pokušamo objasniti značenja koja su kućanstva prilikom zaduživanja tom djelovanju pridavala. Prema Weberu, „racionalizacija se pojavljuje kao proces modernosti koji karakterizira sva područja života. On se podudara s tendencijom koja dovodi do toga da *ciljnoracionalno djelovanje* zamjenjuje *tradicionalno* i *vrijednosnoracionalno djelovanje* (Kalanj, 2005:203). Možemo očekivati, prema tome, da se u dužničke odnose ulazilo na temelju određenog proračuna ili vjerovanja o ispravnosti takve odluke.

2.3.1) Kognitivna teorija akcije

U svrhu teorijskog nadopunjenja Weberove metode za ovaj rad smatramo prikladnom teoriju racionalnog izbora, odnosno kognitivnu teoriju akcije (KTA). Teorija racionalnog izbora je prigodna za analizu fenomena zaduživanja s obzirom da je naš postulat da je (pre)zaduženost problem za društvo u više aspekata, pa se stoga pitamo koji su razlozi zaduživanja. Teorija racionalnog izbora se zanima za mogućnost racionalnog objašnjenja razloga društvenog djelovanja. Prednost objašnjenja fenomena kao racionalnog, tj. razumljivog jest što takav

pristup ne ostavlja prostor neodgovorenim pitanjima, tzv. crnim kutijama (Boudon, 2003). U ovom radu, oslonit ćemo se upravo na postulate teorije racionalnog izbora koje je izložio R. Boudon, a to su: „1) svaki društveni fenomen je posljedica individualnih odluka, akcija, stavova i dr. (individualizam), 2) u načelu, akcija može biti shvaćena (razumljiva). S obzirom da neke akcije mogu biti razumljive, bez da su nužno racionalne, 3) postulat glasi da je svaka akcija rezultat razloga u umu individue. 4) pretpostavka je da su ovi razlozi nastali promišljanjem aktera o posljedicama njegove/njezine akcije kako ju on/a vidi (konsekvencijalizam, instrumentalizam). 5) akteri su uglavnom preokupirani time kako će te posljedice djelovati na njih same (egoizam). 6) akteri su sposobni napraviti analizu troškova i koristi alternativnih puteva i odabrat će liniju s najpogodnijom ravnotežom (maksimizacija, optimizacija)“ (Boudon, 2003:3-4).

Prilikom pisanja o teoriji racionalnog izbora, autor R. Boudon, ustvari, propituje njene prednosti i nedostatke radeći paralelu s alternativnim teorijama, poput Vanbergove teorije programski uvjetovanog ponašanja ili teorije socijalizacije. Boudon zaključuje da postoje 3 ključne kategorije društvenih fenomena koje teorija racionalnog izbora ne može objasniti, a to su: „(a) fenomeni koji uključuju neuobičajena vjerovanja, (b) fenomeni koji uključuju nekonsekvencijalistička vjerovanja, i (c) fenomeni koji dovode do takvih reakcija koje, po svojoj prirodi, ne izviru iz obzira na vlastiti interes“ (Boudon, 2003:9-10). Autor zaključuje da su u teoriji racionalnog izbora, ustvari, problematična zadnja tri postulata. Ono što nam preostaje (P1, P2 i P3), Boudon definira kao kognitivnu teoriju akcije. „Ona pretpostavlja da je bilo koji kolektivni fenomen efekt individualne ljudske akcije (individualizam); da, u načelu, ako promatrač ima dovoljno informacija, akcija promatranog aktera je uvijek razumljiva (razumijevanje); da su uzroci akterove akcije razlozi za njega ili nju da ju poduzme (racionalnost)“ (Boudon, 2003:10). Za Boudona ne postoji apsolutno istinita teorija, već ona koja je u datom društvu i vremenu *najistinitija*, jer ju trenutno ne možemo opovrgnuti i/ili ona najbolje objašnjava određeni fenomen. Slično tako, on ide korak dalje i kaže kako i „pogrešna vjerovanja mogu biti utemeljena na snažnim razlozima, pa su u tom smislu racionalna“ (Boudon, 2003:11). Što iz toga možemo zaključiti o našim dužnicima? Smatramo da imamo pravo tvrditi da su se građani vodili određenim vjerovanjima i stavovima utemeljenim na nekim snažnim razlozima prilikom zaduživanja i da je takvo djelovanje socijalno objašnjivo te da nije riječ o iracionalnom ponašanju pojedinaca.

2.3.2) Socijalne strukture

Za sada smo teorijski pokušali utvrditi postoji li opravdanost i socijalno objašnjenje za, ono što bi kritičari socijalnog nazvali *rizičnim ponašanjem*, odnosno zaduživanje te smo utemeljenje pronašli u Boudonovoj kognitivnoj teoriji akcije, koja čak i pogrešna vjerovanja drži racionalnim, ukoliko su utemeljena na razlozima koji su uzrokovali akterovu akciju. Dalje u našem razmatranju fenomena se možemo zapitati zašto su se samo neki zaduživali, a ne cjelokupno društvo. Odgovor na ovo pitanje pokušat ćemo pronaći u Bourdieovim djelima o društvenom kapitalu i ekonomiji jednoobiteljskih kućanstava. Sâm P. Bourdieu ustanovio je da je proizveo svega tri studije o ekonomskoj temi; ekonomiju časti i povjerenja u Alžiru (simbolički kapital); studiju kredita i studiju ekonomije kućanstva. *Distinkcija* nije jedna od tih ekonomskih sociologija (Bourdieu, 2005). U djelu *Banka i njeni klijenti: Elementi za sociologiju kredita*, prema Swedbergu (2010), Bourdieu i njegovi kolege dokumentirali su anksioznost građana prilikom odlaska u banku u svrhu podizanja kredita. „Ta anksioznost povezana je s činjenicom da je dobivanje kredita vrlo važno za njih i da znaju gotovo ništa o zajmovima i kreditima (...) Ono što ljudi znaju o kreditima, pokazano je kroz istraživanje, ovisi o tome kojoj socijalnoj grupi pripadaju i njenim kulturnim navikama. Ljudi s višim statusom obrazovanja, npr., znaju mnogo više o kreditu nego li radnici. Prihod, edukacija i opća kultura igraju ulogu u tome kakvo je praktično ekonomsko znanje kojeg osoba ima“ (Swedberg, 2010:6-7). Istraživanje je provedeno 60-ih u Francuskoj, međutim neki nalazi su aktualni i za suvremeno hrvatsko društvo. Tako, npr., Bourdieu govori o tome da u francuskom društvu postoje dva različita etosa: moralnost štednje i moralnost kredita (Swedberg, 2010). Ta dva etosa usmjeravaju ljude u njihovom načinu potrošnje i ulaganja. Uzimanje kredita u svrhu nabave kuće koja će biti dom obitelji je legitimno, dok se uzimanje potrošačkog kredita namijenjenog ljetovanju smatra rasipništvom. Nažalost, ova studija nije prevedena s francuskog jezika.

U knjizi *Socijalne strukture ekonomije* Bourdieu iznosi kritiku spram teorije racionalnog izbora za koju drži da je „iluzija koja znanstvenika navodi na projekciju svojeg razmišljanja na aktivnog agenta (...) Nisu 'odluke' racionalne volje i svijesti ili mehaničke determinante koje rezultiraju iz vanjskih sila te koje opisuju *ekonomiju ekonomskih praksi* – tog razuma sadržanog u praksama – već dispozicije stečene kroz proces učenja povezan s dugotrajnim suočavanjem sa pravilima polja; odvojeno od svih svjesnih proračuna, ove dispozicije su sposobne generirati ponašanja i čak očekivanja koja bi bilo bolje nazvati *razumnim*, a ne *racionalnim*“ (Bourdieu, 2005:7-9). Boudon, isto tako, na socijalnu klasu gleda kao na startnu poziciju za donošenje

odluka kroz život (Sullivan, 2003). Niže i srednje klase mogu težiti istim ciljevima kao i pripadnici viših klasa, a teorijom racionalnog izbora to možemo objasniti tako da zaključimo da su pripadnici nižih klasa uvjetovani svojom pripadnošću socijalnoj klasi razvili viši stupanj ambicioznosti. U zapadnim kulturama, ljudi uvijek žele više od onog što su imali u socijalnoj klasi u kojoj su odrasli, jer se na to gleda kao na progres i uspjeh. Dakle, iako su Bourdieova teorija kulturne reprodukcije i Boudonova kognitivna teorija akcije najčešće promatrane kao oprečne, uočimo li to da oba autora na akcije aktera gledaju kao na razumne poduhvate, a da jedan autor do toga zaključka dolazi iz mikro perspektive (Boudon), a drugi iz makro perspektive (Bourdieu), prije bismo mogli zaključiti da njihove teorijske pristupe treba dovesti u takav odnos da oni budu kompatibilni i da se međusobno nadopunjuju, a ne da na njih gledamo kao na kompetitivne.

Ekonomsko polje postoji zahvaljujući tržišnim silama ponude i potražnje, međutim, te sile nisu objektivne, iako imaju takvu moć. Bourdieu smatra da je potražnja „društveni proizvod (...) no, ono što karakterizira tu potražnju jest da je ona, u velikom dijelu, proizvedena od strane države“ (2005:89), i to putem zakona, javnih politika, strikcija i sl. Donošenje političkih odluka koje kasnije uređuju ekonomsko polje i njegove segmente, s druge strane, može biti, i često jest slučaj, pod utjecajem moćnih ekonomskih aktera, kao što su, npr. korporacije.

U svojoj knjizi, autor ulazi dublje u genezu tržišta jednoobiteljskih kućanstava u francuskom društvu prošlog stoljeća. On proučava više aktera; tvrtke koje se bave izgradnjom kuća, reklamne agencije, birokraciju i političke odluke te, naravno, aktere koji kupuju ili unajmljuju stambene nekretnine i njihovu strukturu društvenog kapitala. Primjećuje da je u razdoblju od 1970. do 1987. razina štednje opala te da preferencije u štednji i uzimanju kredita ovise o „ekonomskom kapitalu, kulturnom kapitalu, strukturi cjelokupnog kapitala, društvenoj putanji, dobi, bračnom statusu, broju djece, poziciji u obiteljskom životnom ciklusu, itd.“ (Bourdieu, 2005:25).

2.4) „Dužničko ropstvo“ – Kontekst hrvatskog društva

Zaduženi i prezaduženi građani počinju, kao socijalna grupa, predstavljati sve veći problem za društvo i državu i poradi toga sve više okupirati medijski prostor, tek pojavom tzv. *krize švicarskog franka*, iako je problem, kao što smo već uvodno naznačili, započeo mnogo ranije. Naime, kao što HNB (2015) navodi, krediti u švicarskim francima uzimali su se uglavnom za kupovinu stambene nekretnine ili automobila u razdoblju od 2005. do 2007.

godine, premda su postojali na tržištu i ranije. HNB kao domaće uzroke za povećano uzimanje CHF kredita navodi „optimizam na tržištu, odnosno očekivanje porasta dohotka (što bi automatski značilo smanjenje tereta otplate kredita), ali i očekivanja na tržištu nekretninama. Naime, u tom je razdoblju u Hrvatskoj zabilježen značajan rast cijena na tržištu nekretnina, a očekivao se nastavak rasta cijena u budućnosti. Konačno, konkurencija među bankama u razdoblju kada su odobravani CHF krediti se intenzivirala te su ovi krediti za neke banke bili instrument za povećanje tržišnog udjela“ (HNB, 2015:6). Iz navedenog primjećujemo da razloge zaduživanja možemo tražiti na mikro, mezzo i makro razini. U ovom radu, nećemo se baviti makroekonomskim uzrocima, već nas zanimaju *ljudi* – korisnici kredita. Kao što HNB navodi, Hrvati su povoljnije kredite u švicarskim francima uzimali uglavnom kako bi riješili stambeno pitanje.

Posjedovanje vlastite nekretnine jedno je od prepoznatljivih obilježja hrvatskog društva i individui kao takvoj predstavlja temelj za izgradnju doma, pa je radi toga stambena nekretnina izvor psihičke stabilnosti. Osim toga, potreba za kupovinom stana javlja se i uslijed migracije stanovništva iz seoskih sredina u gradske u svrhu višeg obrazovanja i potrage za radnim mjestom. Podstanarstvo je u Hrvatskoj vrlo raširena praksa, no ono je kao takvo slabo pravno uređeno, pa zbog toga još uvijek nije povoljno. Iako podaci govore da je oko 90% stanovništva u vlasništvu stambene nekretnine, podaci također ukazuju na to da oko 42% stanovništva živi u prenapučenim stanovima, što se uzima kao jedan od važnijih pokazatelja (ne)kvalitete stanovanja (Eurostat, 2013). Podstanarstvo je u Hrvatskoj prihvatljivo samo kao privremeno *rješenje stambenog pitanja* za vrijeme studiranja ili kraće promjene radnog mjesta. Za višegodšnji boravak van mjesta prebivališta isplativija opcija je stjecanje vlastite nekretnine koju se po povratku u mjesto prebivališta može iznajmiti, no naravno, to ovisi o ekonomskom i kulturnom kapitalu te životnim aspiracijama svake individue. Individualizam, kao proces i vrijednost, se također nameće kao jedna od društvenih činjenica koje utječu na težnju za vlastitim domom. Odvojen život od roditelja, izgradnja vlastite obitelji i „život po svom“ želja su mnogih mladih osoba. Bourdieu (2005) objašnjava da je odluka o kupovini ili iznajmljivanju stambene nekretnine povezana i s preferencijama, koje mogu biti rezultat socioekonomskih karakteristika. Tako kao razlog ne ulaska u kreditne odnose kod radničke klase navodi nedostatak financijskih sredstava i strah od pada u dug, dok, npr. menadžerska klasa investiciju u stambenu nekretninu ne smatra više atraktivnom (Bourdieu, 2005). S tim u vezi, hrvatsko društvo se često kritizira kao izrazito imobilno društvo, što se očituje u viskom postotku posjedovanja stambene nekretnine i vezanosti za nju, no kao što gore izneseni argumenti

ukazuju, pribavljanje stana je odluka koja nastaje prilagođavanjem strukturi hrvatskog društva i njenoj dinamičnosti.

Dalje možemo razmotriti i zaduživanje kod kućanstva čiji su članovi pronašli zaposlenje van mjesta prebivališta, no umjesto podstanarstva ili kupovine vlastitog stana ili kuće odlučili su svakodnevno putovati, i stoga imaju želju i potrebu za vlastitim vozilom. Javni prijevoz mnogim stanovnicima seoskih i manje urbanih sredina nije dostupan ili uopće nije povoljnija opcija od privatnog vozila. Također, ukoliko u kućanstvu ima djece ili bolesnika, vlastito prijevozno sredstvo je od velike pomoći za obavljanje svakodnevnih zadataka. Urede smještene u većim Pretpostavljamo da posjedovanje automobila za mnoge građane znači biti uključen u suvremene tokove¹, koji danas, iako ne toliko vezani za prostore mjesta, imaju svoje poslovne urbanim sredinama.

Osim uzimanja kredita za stan i/ili auto, mnogi građani zadužuju se i po debitnim i kreditnim karticama, a istraživanja pokazuju da se taj posuđeni novac ne koristi baš za ljetovanja i sl., kao što to sugeriraju reklame tih istih kreditnih kartica. „Kreditne kartice koriste se kao nadomjestak plaći i omogućuju 'sigurno gnijezdo' potrošačima suočenim s neočekivanim automobilskim i kućanskim popravcima, bolesti i medicinskim troškovima, gubitkom posla kao i s osnovnim životnim troškovima“ (Coco, 2014:718). Nezaposlenost, niske plaće, loše gospodarske prilike za obrtnike i male poduzetnike su sve razlozi zbog kojih mnogi hrvatski građani imaju poteškoće u podmirivanju životnih troškova, pa ulaze u minuse na tekućim računima, plaćaju kreditnim karticama i uzimaju potrošačke kredite. „Za srednju i nižu klasu, neoliberalni preokret značio je nesigurnost radnog mjesta, nedostatak naknada za nezaposlenost, stagnaciju ili pad dnevnice, opadanje socijalne mobilnosti, produljenje radnog tjedna, nedostatak zdravstvenog osiguranja, nesigurnost mirovinske naknade, nesposobnost plaćanja socijalnog osiguranja i privatizaciju resursa“ (Coco, 2014:715) te su zbog toga osmišljeni revolving krediti i slični bankarski proizvodi koji su omogućili srednjoj klasi pribavljanje dobara, unatoč padu dnevnica. Bourdieu (2005), pak s druge strane, navodi kako je potreba za tim dobrima socijalna konstrukcija i veliku važnost za donošenje odluka o kupovini vidi u reklamiranju. „Bilo bi uistinu čudno kad društvo, koje je spremno potrošiti milijune da uvjeri ljude u njihove potrebe, ne bi poduzelo daljnji korak u financiranju tih potreba i ne bi nastavilo s uvjeravanjem ljudi u lakoću i poželjnost izlaganja dugu kako bi se te potrebe učinilo efektivnim“ (Galbraith, 1958:200, prema Marron, 2015:33). Reklame, kao medijatore

¹ Razmišljanja iznesena na temelju predavanja dr.sc. Jane Šarinić o mobilnosti 26.11.2015.

specifičnih društvenih vrijednosti i kao važan element u razvoju potrošačkog društva vidi i Burić (2010). „Reklame možemo razumjeti kao specifična neformalna pravila ili diskurzivne upute koje reguliraju ili „uređuju“ potrošačke akcije“ (Burić, 2010: 88).

Osim navedenih tumačenja razlika u zaduženosti među kućanstvima, u obzir trebamo uzeti i regionalne specifičnosti. Tako, npr. analiza Hrvatske Gospodarske Komore pokazuje gospodarske razlike među županijama (HGK, 2016). U odnosu na ukupan broj zaposlenih u RH (podaci iz ožujka 2015.), samo 4 županije imaju veći postotak zaposlenih: Grad Zagreb ima zaposleno 49,35% svog stanovništva, Istarska županija 36,22%, Primorsko-goranska županija 34,05%, a Varaždinska županija 33,68% zaposlenih stanovnika. Najmanji postotak zaposlenih građana ima Brodsko-posavska županija (20,16%). S druge strane, najveći broj nezaposlenih građana u odnosu na ukupan broj stanovnika županije (između 10 i 12%) broji 6 županija, i to: Virovitičko-podravska, Osječko-baranjska, Sisačko-moslavačka, Vukovarsko-srijemska, Bjelovarsko-bilogorska i Splitsko-dalmatinska županija. HGK je u svrhu međusobnog uspoređivanja županija prikazao kompozitni pokazatelj - HGK indeks gospodarske snage, koji u obzir uzima sljedeće pokazatelje: BDP po stanovniku, ukupni prihod poduzetnika po zaposlenom, prosječne neto plaće, neto dobit poduzetnika po zaposlenom, prihod na inozemnom tržištu poduzetnika po zaposlenom, stopu nezaposlenosti te projekciju rasta stanovništva 2013.-2030. Za bazu usporedbe uzet je prosjek RH. Rezultati na indeksu variraju od 66,9 (Bjelovarsko-bilogorska županija) do 149,3 (Grad Zagreb), što potvrđuje da se županije gospodarski razlikuju te da je Grad Zagreb centar i nositelj gospodarskih aktivnosti. Mi pretpostavljamo da te gospodarske razlike imaju utjecaj i na razinu zaduženosti u društvu. Te razlike se mogu očitovati u dva smjera; gospodarski snažnije regije mogu biti zaduženije od slabijih regija, jer na primjer, njihovi stanovnici imaju više prihode, pa se mogu s većom sigurnošću zaduživati, dok s druge strane, zaduženije mogu biti slabije razvijene regije, jer njihovi se stanovnici, radi nedostatnih prihoda moraju dodatno zaduživati kako bi pokrili tekuće troškove.

Autori Jakša Krišto i Branka Tuškan u svom radu *Karakteristike kreditne politike banaka po županijama u Republici Hrvatskoj* analiziraju „obilježja kreditnog portfelja banaka po županijama ovisno o namjenskoj, sektorskoj, ročnoj i valutnoj strukturi kredita kao i udjelu „loših“ kredita“ (2015:1). Polazište ovih autora je teza o pozitivnom utjecaju kredita na gospodarsku aktivnost, što se u kontekstu županija ogleda u, već gore spomenutom, indeksu gospodarske snage te, također, teza da „financijska podrška stanovništvu određuje mogućnost njihove potrošnje kao još jednog generatora ekonomskog rasta“ (2015:2). „Sjedišta banaka koja

su u financijskim središtima utječu na poteškoće u pozajmljivanju financijskih sredstava poslovnih subjekata u drugim regijama, dok stanovništvo i poduzeća u nerazvijenim regijama imaju veću preferenciju likvidnosti“ (Dow, 1987, prema Krišto & Tuškan, 2015:3). Na zaduživanje, dakle, utječe mjesto stanovanja i to ne samo u smislu potreba koje neko mjesto s obzirom na svoje karakteristike stvara, već i iz razloga što nemaju sve regije jednake mogućnosti pristupa kreditnim uslugama i proizvodima. „Prirodu županijske bankovne politike možda i najbolje karakterizira odnos kredita i depozita, kao jednog od temeljnih bankovnih pokazatelja, koji ukazuje razmjer financijske poluge te zaduženost u županiji u odnosu na depozitni potencijal (...) Dubrovačko-neretvanska, Istarska, Karlovačka, Ličko-senjska, Međimurska, Šibensko-kninska i Zadarska imaju odnos kredit/depozit niži od 1 i mogu se karakterizirati kao „štedno intenzivnije“ županije, dok ostale županije imaju odnos viši od 1 što znači da su relativno „kreditno intenzivnije, odnosno da načelno govoreći imaju višu financijsku polugu promatrano kroz ovaj odnos. Najviši odnos kredita i depozita je 2,1 u Osječko-baranjskoj i 1,9 u Vukovarsko-srijemskoj županiji. Na razini cijele Hrvatske ovaj pokazatelj iznosi 1,3“ (Krišto & Tuškan, 2015:8).

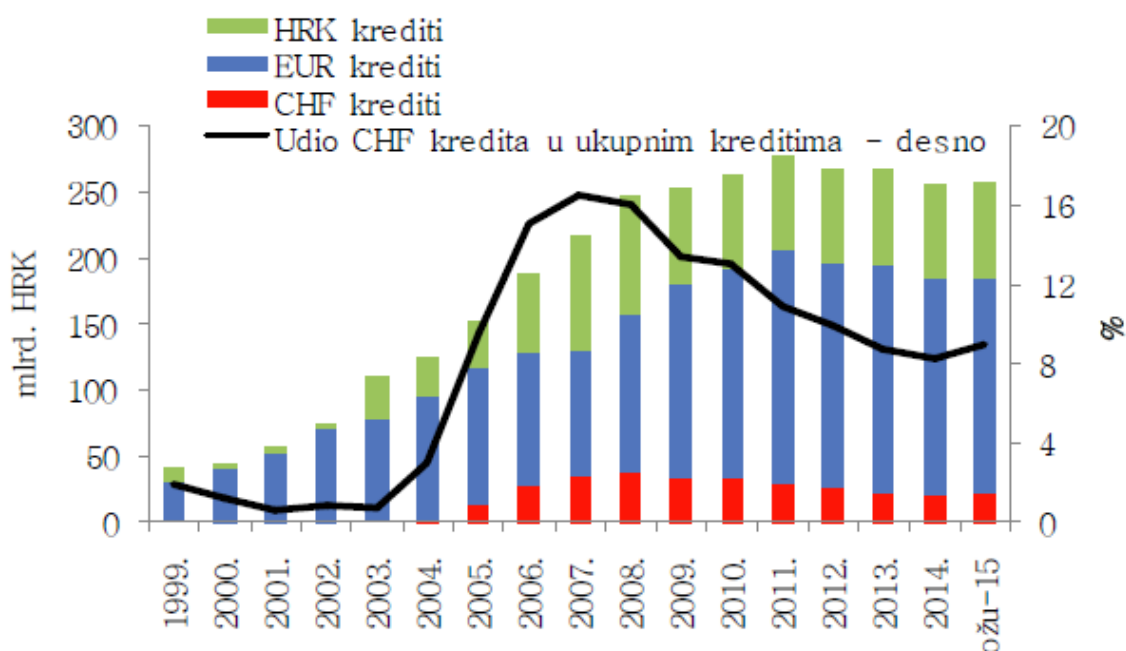
U analizi *anatomije* zaduženih kućanstva u Hrvatskoj, autori Vedran Šošić i Ivana Herceg (2011) dolaze do zaključka da se povećanje zaduženosti kućanstva može tek u malom dijelu objasniti povećanjem kreditne sposobnosti te je prave uzroke moguće tražiti u slabljenju standarda izdavanja zajmova od strane financijskih institucija i povećanju optimizma među kućanstvima, koji smo već u radu objasnili. Analizirano razdoblje obuhvaća period 2005.-2008. godine. Na temelju podataka Ankete o potrošnji kućanstva koju provodi DZS, autori identificiraju karakteristike kućanstva koje je takva promjena u ekonomskoj strukturi ponukala na zaduživanje. Rezultati njihovog istraživanja pokazuju da zadužena kućanstva u prosjeku imaju veće prihode, višu relativnu razinu obrazovanja te su u prosjeku mlađa u odnosu na nezadužena kućanstva. Kućanstva seoskih naselja imaju manju vjerojatnost da budu zadužena u odnosu na kućanstva u urbanim naseljima te isto tako, kućanstva koja posjeduju stambenu nekretninu češće imaju i stambeni kredit kojim su tu nekretninu pribavili, u odnosu na kućanstva koja iznajmljuju nekretninu. Zanimljiv je i njihov nalaz da kućanstva, u kojima je nositelj² zaposlen u javnom sektoru, imaju veću vjerojatnost biti zadužena, što objašnjavaju osjećajem sigurnosti u vezi budućih primanja. Također, veću vjerojatnost bankovnog zajma imaju kućanstva u kojima je nositelj kućanstva srednje obrazovan i ona u kojima je nositelj

² „Nositelj kućanstva jest osoba na koju se kućanstvo vodi ili osoba za koju se članovi kućanstva izjasne da je nositelj kućanstva...Određivanje referentne osobe važno je jer ona svojim karakteristikama predstavlja cijelo kućanstvo“ (APK, 2011:7)

nezaposlen. Za razliku od ovog rada, naš rad tematiku društvenog profila zaduženih upotpunjuje teorijskim pojašnjenjima, a empirijski analizom dodatnih sociodemografskih i socioekonomskih varijabli.

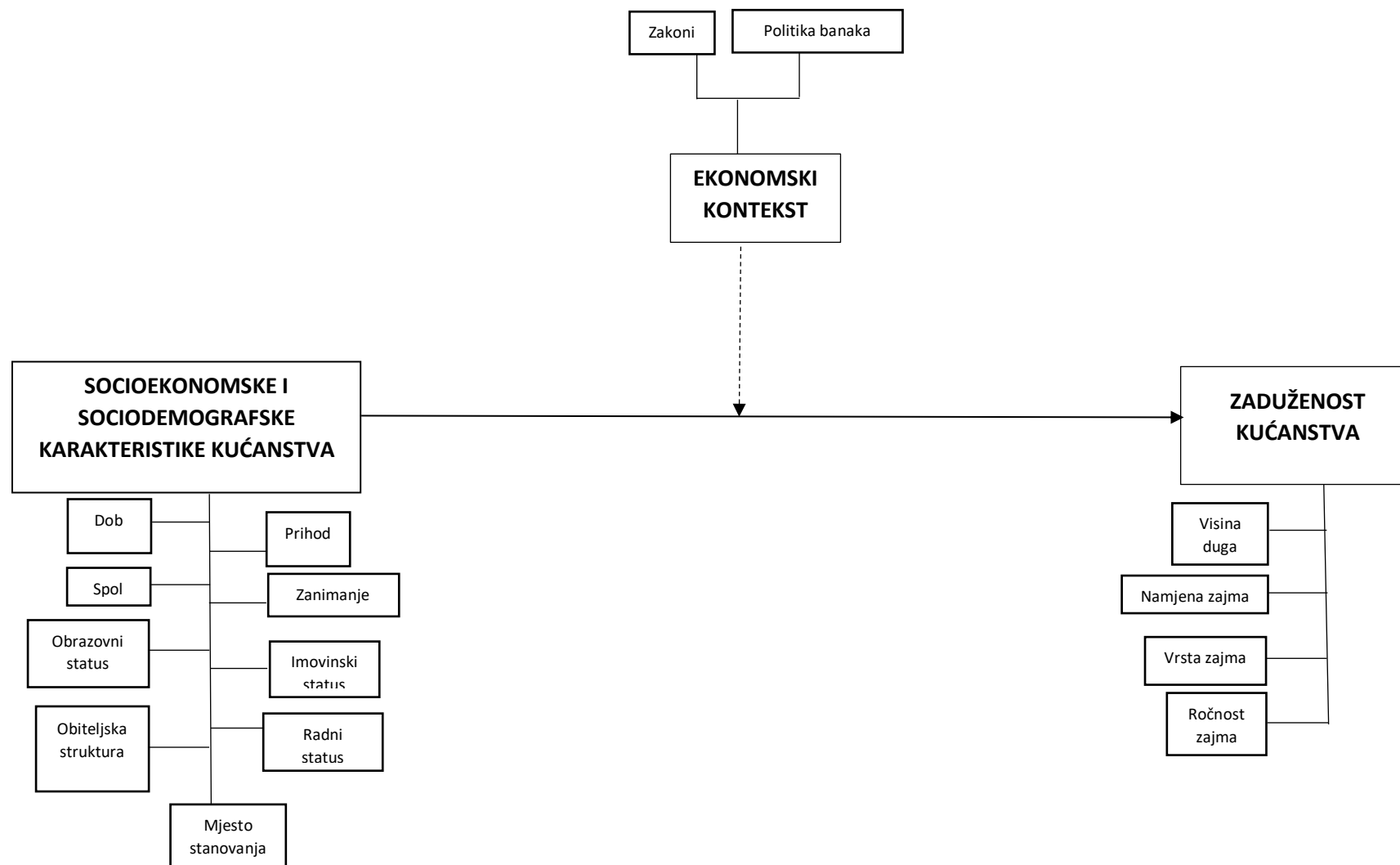
Imamo dovoljno teorijskog i empirijskog temelja da pretpostavimo kako se dužnici među sobom razlikuju s obzirom na strukturu kapitala, kako je to Bourdieu ustvrdio, odnosno s obzirom na cjelokupni sociodemografski i socioekonomski profil. *Kriza švicarskog franka* natjerala je sve nas da usmjerimo svoju pozornost na ljude koji su se zaduživali, na njihove priče i da postavljamo pitanja, međutim da je fenomen (pre)zaduženosti puno većeg volumena ukazuje i valutna struktura kredita hrvatskih kućanstva (slika 1). Slika ukazuje da su iskustva dužnika u švicarskim francima samo maleni dio široke lepeze fenomena zaduženosti u RH. Dužnike se može, dakle, osim po strukturi društvenog kapitala trebali segmentirati i po valuti u kojoj su se zaduživali, po vrsti (stambeni, potrošački, hipotekarni, za automobile, po kreditnim karticama i prekoračenjima po transakcijskim računima), zatim po ročnosti, kamatama i po visini pozajmljenog iznosa, o čemu su dostupni podaci u izvještajima HNB-a, kao što je npr. *Financijska stabilnost*.

Slika 1. Valutna struktura kredita u Hrvatskoj i udio CHF kredita

Izvor: HNB

2.5) Konceptualna shema

Ulogu ekonomskog konteksta navedenog u konceptualnoj shemi i utjecaj politike banaka i pravnog sustava na zaduživanje kućanstva Bourdieu objašnjava ovako: „ekonomsko polje je, više nego bilo koje drugo, pod utjecajem države, koja u svakom trenu pridonosi njegovom postojanju i opstanku te, također, i strukturi odnosa moći koji ju karakteriziraju. Država to čini uglavnom putem različitih, manje ili više kontekstualnih 'politika' koje implementira kao i kada to smatra prikladnim (kao npr., 'obiteljsku politiku' koja kroz zakone o nasljeđivanju, porezni sustav, obiteljske naknade i socijalnu pomoć ima utjecaj na potrošnju – posebno na potrošnju kućanstva – i standarda življenja) i, na dubljoj razini, kroz strukturalne efekte proizvedene putem proračuna, troškova infrastrukture, posebno u polju transporta, energije, kućanstva i telekomunikacija, oporezivanja (ili izuzeća od poreza) investicija, kontrole načina plaćanja i kredita, osposobljavanja radne snage i regulacije imigracije, i definiranja i nametanja pravila ekonomske igre, kao što je, npr., ugovor o radu – sve to su političke intervencije koje čine da je birokratsko polje stimulator makroekonomskog, igrajući svoju ulogu u osiguravanju stabilnosti i prediktabilnosti ekonomskog polja“ (Bourdieu, 2005:12-13). S druge strane, „građevinske tvrtke, posebno one najveće, i banke s kojima su te tvrtke povezane, imaju sredstva daleko snažnija od pukog reklamiranja na oblikovanje potražnje; oni mogu utjecati na političke odluke koje će vjerojatno orijentirati preferencije agenata ohrabrujući ili u određenoj mjeri suzbijajući inicijalne dispozicije potencijalnih klijenata putem administrativnih mjera, koje funkcioniraju tako da preveniraju ili promiču aktiviranje tih dispozicija (Bourdieu, 2005:89).

Utjecaj države na ekonomsko polje kao posljedicu ima oblikovanje ekonomskih dispozicija, koje pak, utječu na „ekonomske odluke u pogledu stambenog tržišta, bila to odluka o tome hoće li (kućanstvo) kupiti ili iznajmiti, hoće li kupiti staru kuću ili novu i, hoće li kupiti tradicionalno izgrađenu kuću ili 'industrijsku' (Bourdieu, 2005:15). Osim uloge države na proizvodnju individualnih dispozicija i preferencija te intervencije na polju stambenog tržišta, ekonomske odluke kućanstva ovisit će i o njihovim ekonomskim resursima i *ukusu* (Bourdieu, 2005).

Na razini aktera, tj. kućanstva, utjecaj birokratskog i ekonomskog polja stvorio je *dobre razloge* za povećanu potrošnju. „Riječ je o „svakodnevnoj psihologiji“, dobrim razlozima koji se čine dobri akteru i promatraču akcije. Čak i kada akter nije svjestan razloga, ili kada promatrač ne može razumjeti razloge, uvijek se može pretpostaviti da postoje dobri razlozi, tj. postulira se racionalnost kognitivnog tipa“ (Boudon, 1998d, prema Ignjatović, 2014:82). „Subjektivni karakter dobrih razloga ne podrazumijeva njihovu arbitrarnost, već da svi akteri u

sličnoj poziciji percipiraju određene razloge kao dobre" (Hamlin, 2002:71, prema Ignjatović, 2014:82). Ovdje spomenuti „akteri u sličnoj poziciji“ odnosi se na položaj aktera u društvu, odnosno njihov kapital, a Boudonova KTA nam omogućuje da pokušamo objasniti razloge zaduživanja i razlike među kućanstvima s obzirom na njihovu društvenu poziciju ostajući u okviru tumačenja socijalnog fenomena. „Boudon razlikuje dvije grupe kontekstualnih parametara: *parametri dispozicije* podrazumijevaju određenu socijalnu poziciju koja utječe na perspektivu aktera; *kognitivni parametri* obuhvaćaju kognitivne kapacitete aktera (posebno uloga obrazovanja, zanimanja i vještina kojima vlada akter“ (Ignjatović, 2014: 84).

Boudonova i Bourdieova teorijska stajališta omogućuju nam da razumijemo interakciju različitih aktera na različitim društvenim razinama i da fenomen zaduženosti objasnimo i sa mikro stajališta (preferencije, ukus, dispozicije), ali i s mezzo i marko razine (utjecaj marketinške i finacijske industrije, zakoni)

3) Hipotetski okvir istraživanja

3.1) Osnovna hipoteza

1. Postoji razlika u visini zaduženosti s obzirom na sociodemografske i socioekonomske karakteristike kućanstva.

3.2) Izvedene hipoteze

1. S obzirom na spol nositelja kućanstva, postoji razlika u visini zaduženosti kućanstva.
2. Postoji povezanost između dobi nositelja kućanstva i visine zaduženosti kućanstva.
3. Postoji povezanost između razine obrazovanja nositelja kućanstva i visine zaduženosti kućanstva.
4. Postoji razlika u visini zaduženosti s obzirom na mjesto stanovanja kućanstva.
5. S obzirom na obiteljsku strukturu, postoji razlika u visini zaduženosti.
6. Postoji razlika u visini zaduženosti s obzirom na radni status.
7. Kućanstva koja posjeduju stambenu nekretninu razlikuju se po visini zaduženosti od kućanstva koja ne posjeduju stambenu nekretninu.
8. Postoji povezanost između broja posjedovanih automobila u kućanstvu i visine zaduženosti.

9. Postoji povezanost između visine zaduženosti kućanstva i ukupnih prihoda kućanstva.

4) Metodološki okvir istraživanja

4.1) Metoda istraživanja

Metoda istraživanja ovog rada je statistička analiza podataka prikupljenih metodom ankete.

4.2) Uzorak

Istraživanje za ovaj rad će se provesti analizom podataka prikupljenih u istraživanju „Tipologija strategija preživljavanja i izvora dohotka ekonomski djelomično neaktivnih kućanstava“. Voditelj projekta je bio doc. dr. sc. Dragan Bagić, a podatke je *face to face* anketama početkom 2014. godine prikupila tvrtka za istraživanje tržišta i javnog mnijenja Ipsos Puls d.o.o. Uzorak je bio nacionalni reprezentativni, a $N=1.000$. Podaci će biti ponderirani s obzirom na podatke o spolu, dobi, radnom statusu i obrazovanju prikupljenih popisom stanovništva Republike Hrvatske 2011. Jedinica mjerenja je kućanstvo. Obilježja kućanstva dobivena su ispitivanjem jednog člana, a taj član je davao odgovore i na pitanja o sociodemografskim i socioekonomskim obilježjima njega ili nje osobno te o ostalim članovima kućanstva. U poglavlju 4.4 su navedene ispitivane varijable koje će se analizirati u ovom radu.

4.3) Metode statističke obrade podataka

U ovom istraživanju prikazat ćemo, u prvom redu, deskriptivne rezultate za sve varijable koje ćemo koristiti u analizi. Konstruirat ćemo indeks zaduženosti u svrhu korištenja jednostavnijeg, obuhvatnijeg i jasnijeg pokazatelja zaduženosti određene društvene skupine. Postavljene hipoteze testirat ćemo korištenjem parametrijskih testova³, i to: t-testa za usporedbu rezultata na indeksu zaduženosti dvokategorijskih varijabli, ANOVA testa za varijable s više od dvije kategorije te korištenjem Pearsonove mjere povezanosti kvantitativnih varijabli.

³ Proveli smo test normalnosti distribucije zavisne varijable „Indeks ukupne zaduženosti“ Kolmogorov-Smirnov testom te na razini rizika od 5% možemo zaključiti da distribucija ne odgovara normalnoj, pa prema tome ne bismo smjeli koristiti parametrijske testove. S obzirom da su podaci u istraživanju ponderirani, neparametrijske testove kao što su Mann-Whitney U, Kruskal-Wallis H i Spearmanov koeficijent povezanosti koji su alternative korištenim parametrijskim testovima u ovom istraživanju, nije moguće koristiti, jer uvećavaju N . Usporedili smo rezultate testiranih hipoteza putem neparametrijskih i putem parametrijskih testova te možemo zaključiti da nema značajnih razlika, tj. odluke o odbacivanju nultih hipoteza su iste u oba slučaja, a manje razlike su primijećene u post-hoc testovima, pri čemu parametrijski test nije pronašao razliku u nekim uzorcima, s obzirom da je stroži od neparametrijskih. Valja napomenuti da je distribucija zavisne varijable testirana i na ostale distribucije koje SPSS program prepoznaje, međutim nije pronađena odgovarajuća sličnost.

Zaključke ćemo testirati na razini rizika od 5%, a za post-hoc testove kod analize varijance, koristit ćemo Bonferronijev test u slučaju homogenih varijanci, a u slučaju heterogenih varijanci uzoraka koristit ćemo konzervativni Tamhane's T2 test. Analiza indeksa zaduženosti i nezavisnih varijabli kao što su: spol, dob, radni status, obrazovanje i zanimanje neće se generalizirati na razinu kućanstva, jer bi to bilo nesmisleno. Umjesto toga te analize provest će se na poduzorku ukućana koji svojim prihodima najviše doprinose kućanstvu, tzv. *nositeljima kućanstva* (što je metodologija koju provodi i Državni zavod za statistiku).

Obrada podataka bit će provedena u programu IBM SPSS Statistics 20.

4.4) Mjerni instrumenti

Društveni profil zaduženih kućanstva bit će mjeren analizom varijabli koje mjere socioekonomske i sociodemografske karakteristike te varijablama koje mjere razinu zaduženosti. Ekonomski kontekst naveden u konceptualnoj shemi neće biti metodološki obrađen, jer bismo time premašili opseg i svrhu ovog rada, međutim, naveden je u samoj shemi, jer ga držimo teorijski relevantnim za fenomen zaduživanja. Niže su navedene određene varijable i podaci iz istraživanja „Strategije preživljavanja ekonomski djelomično neaktivnih kućanstava“ koji će se koristiti za potrebe ovog rada.

4.4.1) Nezavisni sklop: Socioekonomske i sociodemografske varijable

1. *Spol*: muškarac; žena
2. *Dob*: kvantitativna ljestvica mjerenja, koja će biti ordinalizirana u vrijednosti: 0-20; 21-30; 31-40; 41-50; 51-60; 61-70 te 70 i više godina
3. *Obrazovanje*: bez škole ili 1 do 3 razreda osnovne škole; 4-7 razreda osnovne škole; osnovna škola; jednogodišnja ili dvogodišnja stručna škola; trogodišnja stručna škola; četverogodišnja stručna škola; gimnazija; viša škola, prvi stupanj fakulteta; magisterij; doktorat; ne zna, bez odgovora
4. *Tip naselja*: selo; grad
5. *Veličina naselja*: do 2000; 2001-10000; 10001-100000; 100001 i više stanovnika
6. *Regija*: Zagreb i okolica; Sjeverna Hrvatska; Slavonija; Lika i Banovina; Istra, Primorje i Gorski Kotar; Dalmacija
7. *Radni status*: zaposleni kod nekoga; samostalno zaposleni; radno neaktivni; u mirovini; ne zna, bez odgovora
8. *Zanimanje*: slobodna profesija, stručnjaci i intelektualci; menadžment; službenici; kvalificirani radnici; nekvalificirani i niskokvalificirani radnici, poljoprivrednici i ribari; ne zna, bez odgovora

9. *Tip zaposlenja*: na puno radno vrijeme, na nepuno radno vrijeme, ne zna/bez odgovora
10. *Bračni status*: vjenčan; nevjenčan; rastavljen; udovac; ne zna, bez odgovora
11. *Tip kućanstva*: samačko kućanstvo (65+); samačko kućanstvo (30-64); samačko kućanstvo (<30); samohrani roditelj s djetetom (<25); stariji par (jedan član 65+); mlađi par (nitko nije preko 65); par s jednim djetetom (<25); par s dvoje djece (<25); par s troje ili više djece (<25); roditelji i odrasla djeca (>25); ostali tipovi
12. *Ukupan broj članova u kućanstvu*: kvantitativna ljestvica mjerenja
13. *Broj djece u kućanstvu*: kvantitativna ljestvica mjerenja
14. *Broj osoba starijih od 65 godina u kućanstvu*: kvantitativna ljestvica mjerenja
15. *Vlasništvo stana/kuće*: da; ne; ne zna
16. *Stanarina za stan/kuću*: plaća stanarinu (iznajmljeni stan); ne plaća stanarinu (vlastiti stan); ne plaća stanarinu – zaštićeni stanar/stanarsko pravo; ne zna, bez odgovora
17. *Posjedovanja automobila*: da, 1 automobil; da, 2 ili više automobila; ne
18. *Posjedovanje druge nekretnine* (apartman, vikendica): da; ne
19. *Broj članova kućanstva koji imaju redovne mjesečne prihode*: kvantitativna ljestvica mjerenja
20. *Ukupni prihodi kućanstva prošlog mjeseca*: moguć odabir na ordinalnoj ljestvici od 0-15.000 i više kuna; ne zna, ne želi odgovoriti
21. *Nagli pad prihoda kućanstva u posljednjih godinu dana*: da; ne
22. *Usporedba financijske situacije kućanstva u odnosu na razdoblje prije godinu dana*: gora; ista; bolja; ne znam
23. *Član kućanstva koji svojim prihodima najviše doprinosi budžetu*: ispitanik osobno; neki drugi član kućanstva; ne želi odgovoriti; ne zna, bez odgovora
- 24.1) *Spol, dob, obrazovanje, radni status, zanimanje, tip zaposlenja člana kućanstva koji svojim prihodima najviše doprinosi ukupnim prihodima kućanstva*

4.4.2) Zavisni sklop: Indeks ukupne zaduženosti

1. *Udio rate stambenog kredita u ukupnim prihodima kućanstva*: nemamo tu vrstu kredita; do 10%; 10-20%; 20-30%; 30-50%; 50-100%; preko 100%; ne zna
2. *Udio rate ostalih dugoročnih namjenskih kredita*: nemamo tu vrstu kredita; do 10%; 10-20%; 20-30%; 30-50%; 50-100%; preko 100%; ne zna
3. *Udio rate kratkoročnih potrošačkih kredita*: nemamo tu vrstu kredita; do 10%; 10-20%; 20-30%; 30-50%; 50-100%; preko 100%; ne zna

4. *Udio prosječnog mjesečnog duga po kreditnim karticama*: nemamo tu vrstu kredita; do 10%; 10-20%; 20-30%; 30-50%; 50-100%; preko 100%; ne zna
5. *Udio prosječnog mjesečnog minusa po tekućem računu*: nemamo tu vrstu kredita; do 10%; 10-20%; 20-30%; 30-50%; 50-100%; preko 100%; ne zna

Ovi odgovori će biti transformirani u sljedeće numeričke vrijednosti, odnosno razredne sredine:

- Nemamo tu vrstu kredita = 0
- Do 10% = 5%
- 10-20% = 15%
- 20-30% = 25%
- 30-50% = 40%
- 50-100% = 75%
- Preko 100% = 100%
- Ne zna = *system missing* vrijednost

Rekodirane vrijednosti varijable: *Udio prosječnog mjesečnog minusa po tekućem računu* će biti pomnožene s 0,5 kako bi se doprinos zaduženja po tekućem računu umanjio u odnosu na ostala dugovanja, koja imaju datum dospijeca plaćanja.

Transformacije vrijednosti zavisnih varijabli potrebne su radi konstrukcije Indeksa zaduženosti, tj. da bi vrijednosti indeksa bile razumljive i preciznije. Konstruirat ćemo ukupno 4 indeksa: *Indeks dugoročnih kredita* (1. i 2. zavisna varijabla), *Indeks kratkoročnih kredita* (3. i 4. zavisna varijabla), *Kompozitni indeks* (prve 4 zavisne varijable, tj. Indeks dugoročnih kredita i Indeks kratkoročnih kredita) te *Indeks ukupne zaduženosti* (Kompozitni indeks i 5. zavisna varijabla). S obzirom na nezavisne varijable, analizirat ćemo samo distribuciju *Indeksa ukupne zaduženosti* (dalje u tekstu IUZ). Kategorija „ne znam/ bez odgovora“ će kod svih varijabli biti transformirana u *system missing* vrijednost.

5) Rezultati⁴

5.1) Deskriptivni rezultati

Tablica 1. Osnovne demografske karakteristike

Spol nositelja kućanstva	N	%
Muški	603	63,8
Ženski	342	36,2
Ukupno	946	100,0
Dob nositelja kućanstva	N	%
do 20	5	0,5
21-30	101	10,6
31-40	159	16,8
41-50	186	19,7
51-60	232	24,6
61-70	142	15,0
71+	121	12,8
Ukupno	946	100,0
Obrazovanje nositelja kućanstva	N	%
Bez škole ili 1 do 3 razreda osnovne škole	20	2,1
4 do 7 razreda osnovne škole	40	4,3
Osnovna škola	148	15,7
Jednogodišnja ili dvogodišnja stručna škola	8	0,9
Trogodišnja stručna škola za zanimanja	167	17,8
Četverogodišnja stručna škola za zanimanja	357	37,9
Gimnazija	18	1,9
Viša škola, prvi stupanj fakulteta	56	5,9
Fakultet, akademija, visoka škola	118	12,5
Magisterij	7	0,7
Doktorat	4	0,4
Ukupno	942	100,0

Tablica 2. Zanimanje, radni status i tip zaposlenja

Zanimanje nositelja kućanstva	N	%
Slobodna profesija, stručnjaci i intelektualci	86	9,5
Menadžment	69	7,6

⁴ Prikazani rezultati u nekim tablicama ne odgovaraju prikazanom ukupnom zbroju (N), a razlog tomu je ponderiranje i zaokruživanje podataka na cijeli broj.

Službenici	133	14,7
Kvalificirani radnici, uključujući i bolničke sestre	467	51,5
Nekvalificirani, niskokvalificirani, poljoprivrednici i ribari	150	16,6
Ukupno	906	100,0
Radni status nositelja kućanstva	N	%
Zaposleni kod nekog	519	55,0
Samostalno zaposleni	49	5,2
Radno neaktivni	75	7,9
U mirovini	300	31,8
Ukupno	943	100,0
Tip zaposlenja nositelja kućanstva	N	%
Puno radno vrijeme	553	97,9
Na dio radnog vremena	12	2,1
Ukupno	565	100,0

U Tablici 1. možemo vidjeti da su nositelji kućanstva, tj. osobe koje svojim prihodima najviše doprinose kućanstvu u ovom uzorku uglavnom muškarci (64%) u dobi od 41-60 godina (44%) sa završenom četverogodišnjom srednjom školom (38%). Po zanimanju, nositelji kućanstva su najčešće kvalificirani radnici (52%), zaposleni kod nekog (55%), na puno radno vrijeme (98%).

Tablica 3. Mjesto stanovanja

Tip naselja	N	%
Selo	381	38,1
Grad	619	61,9
Ukupno	1000	100,0
Veličina naselja	N	%
Do 2000 stanovnika	381	38,1
2 001 - 10 000 stanovnika	167	16,7
10 001 - 100 000 stanovnika	198	19,8
100 001 i više stanovnika	253	25,3
Ukupno	1000	100,0
Regija	N	%
Zagreb i okolica	259	25,9
Sjeverna Hrvatska	173	17,3
Slavonija	166	16,6
Lika i Banovina	83	8,3
Istra, Primorje i Gorski Kotar	121	12,1
Dalmacija	198	19,8
Ukupno	1000	100,0

Nešto više od 60% kućanstva u uzorku smješteno je u urbanim naseljima, najviše u naseljima sa 100 001 i više stanovnika (25% ukupnog stanovništva u uzorku), a regionalno gledano, radi se o kućanstvima koncentriranim oko Grada Zagreba i njegove okolice (26% ukupno, a 21% živi u gradu). S druge strane, 38% kućanstva živi u seoskim naseljima, a najviše takvih kućanstva nalazi se u Sjevernoj Hrvatskoj (17% ukupno, a 11% živi na selu).

Tablica 4. Obiteljska struktura

Bračni status	N	%
Oženjen - udana	554	55,9
Neoženjen - neudana	265	26,7
Rastavljen - rastavljena	58	5,8
Udovac - udovica	115	11,6
Ukupno	991	100,0
Tip kućanstva	N	%
Samačko kućanstvo (65+)	76	7,6
Samačko kućanstvo (30-64)	71	7,1
Samačko kućanstvo (<30)	10	1,0
Samohrani roditelj s djetetom (<25 godina)	23	2,3
Stariji par (jedan član 65+)	91	9,1
Mlađi par (nitko nije preko 65)	111	11,1
Par s jednim djetetom (<25)	94	9,4
Par s dvoje djece (<25)	129	12,9
Par s troje i više djece (<25)	52	5,2
Roditelji i odrasla djeca (>25)	149	14,9
Ostali tipovi	194	19,4
Ukupno	1000	100,0
Broj ukućana	N	%
1	158	15,8
2	283	28,3
3	201	20,1
4	223	22,3
5	76	7,6
6	37	3,7
7	15	1,5
8	3	0,3
9	1	0,1
10	1	0,1
13	2	0,2
Ukupno	1000	100,0
Broj djece	N	%
0	487	57,8
1	195	23,1
2	120	14,3

3	29	3,4
4	10	1,2
9	2	0,2
Ukupno	842	100,0
Broj starijih od 65 godina	N	%
0	648	76,9
1	119	14,1
2	75	8,9
3	1	0,1
Ukupno	842	100,0

Najviše ispitanih osoba je u braku (56%). Uzorkom su prikupljeni različiti tipovi kućanstva prisutnih u društvu. Oko 16% uzorka čine samačka kućanstva osoba različite dobi, što je raščlanjeno u Tablici 4. Samohranih roditelja je 2,3%, a parova bez djece oko 20%. Parovi s djecom mlađom od 25 godina čine skoro 28% uzorka, a roditelji s odraslom djecom 15% uzorka. 20% ispitanika živi u nekom drugom obliku kućanstva, npr. s braćom ili sestrama ili, pak, osobama koje ne pripadaju užim članovima obitelji. Ukupan broj ukućana varira od 1-13, a najviše ispitanika je u kategorijama od 2-4 člana kućanstva. U 58% kućanstva nema djece, a u 23% kućanstva živi samo jedno maloljetno dijete. U 23% kućanstva živi 1 do 3 osobe starije od 65 godina.

Tablica 5. Imovinski status

Stambena nekretnina	N	%
Da, posjeduje	888	88,8
Ne posjeduje	112	11,2
Ukupno	1000	100,0
Stanarina	N	%
Plaća stanarinu (iznajmljeni stan)	77	7,7
Ne plaća stanarinu (vlastiti stan)	879	88,0
Ne plaća stanarinu - zaštićeni stanar / stanarsko pravo	43	4,3
Ukupno	998	100,0
Automobil	N	%
Ne posjeduje automobil	328	32,8
Posjeduje 1 automobil	591	59,1
Posjeduje dva ili više automobila	81	8,1
Ukupno	1000	100,0
Vikendica ili apartman	N	%
Da, posjeduje	99	9,9
Ne posjeduje	901	90,1
Ukupno	1000	100,0

U Tablici 5. vidimo da 88% kućanstva u uzorku posjeduje vlastitu stambenu nekretninu koju koristi za stanovanje, a 8% kućanstva plaća stanarinu. Automobil posjeduje nešto manje od 70% kućanstva, a od toga, 8% ih ima dva ili više automobila. Drugu stambenu nekretninu, koja ne služi primarno za stanovanje, kao što su vikendica ili apartman, posjeduje 10% kućanstva u uzorku.

Tablica 6. Prihodi

Broj ukućana s redovitim mjesečnim prihodima	N	%
0	27	2,8
1	385	38,9
2	427	43,3
3	103	10,4
4	36	3,6
5	10	1,0
Ukupno	988	100,0
Ukupni prihodi kućanstva	N	%
Bez prihoda u kućanstvu prošli mjesec	15	2,1
Do 1000 kuna	30	4,2
Od 1001 do 2000 kuna	71	10,1
Od 2001 do 3000 kuna	92	13,0
Od 3001 do 4000 kuna	70	9,8
Od 4001 do 5000 kuna	84	11,9
Od 5001 do 6000 kuna	53	7,5
Od 6001 do 7000 kuna	73	10,3
Od 7001 do 8000 kuna	48	6,8
Od 8001 do 9000 kuna	29	4,2
9000 do 10000 kuna	35	4,9
10001 do 11000 kuna	25	3,6
11001 do 12000 kuna	23	3,2
12001 do 13000 kuna	7	1,1
13001 do 14000 kuna	13	1,9
14001 do 15000 kuna	9	1,3
15001 i više	30	4,2
Ukupno	707	100,0
Pad prihoda u posljednjih godinu dana	N	%
Da	236	23,6
Ne	764	76,4
Ukupno	1000	100,0
Usporedba financijske situacije kućanstva sa situacijom prije godinu dana	N	%

Gora	474	48,0
Ista	467	47,4
Bolja	45	4,6
Ukupno	986	100,0

U 39% kućanstva samo jedna osoba ima redovite mjesečne prihode, a od toga su samo polovica samci, dok u 43% kućanstva dva člana imaju redovite mjesečne prihode. U čak 3% kućanstva nijedna osoba nema redovita primanja. Na pitanje koliki su bili ukupni prihodi svih članova kućanstva u prošlom mjesecu, 2% kućanstva u uzorku je bilo bez prihoda, a u 49% kućanstva ukupni prihodi nisu prelazili 5.000,00 Kn. Jedan od mogućih uzroka prezaduženosti, koji se spominje unutar literature jesu životni događaji zbog kojih dolazi do naglog pada prihoda, poput ostanka bez posla, pada plaće, razvoda, porodičnog dopusta, bolesti ili sl., proživjelo je 24% kućanstva u uzorku, a 48% ispitanih opisalo je financijsku situaciju kao goru, nego li prije godinu dana.

Tablica 7. Udio mjesečne rate određenog zaduženja u mjesečnim prihodima

Stambeni kredit	Transformirane vrijednosti	N	%
Nemamo tu vrstu kredita	0%	859	88,0
Do 10%	5%	20	2,1
10-20%	15%	28	2,9
20-30%	25%	41	4,2
30-50%	40%	16	1,7
50-100%	75%	9	0,9
Preko 100%	100%	2	0,2
Ukupno		976	100,0

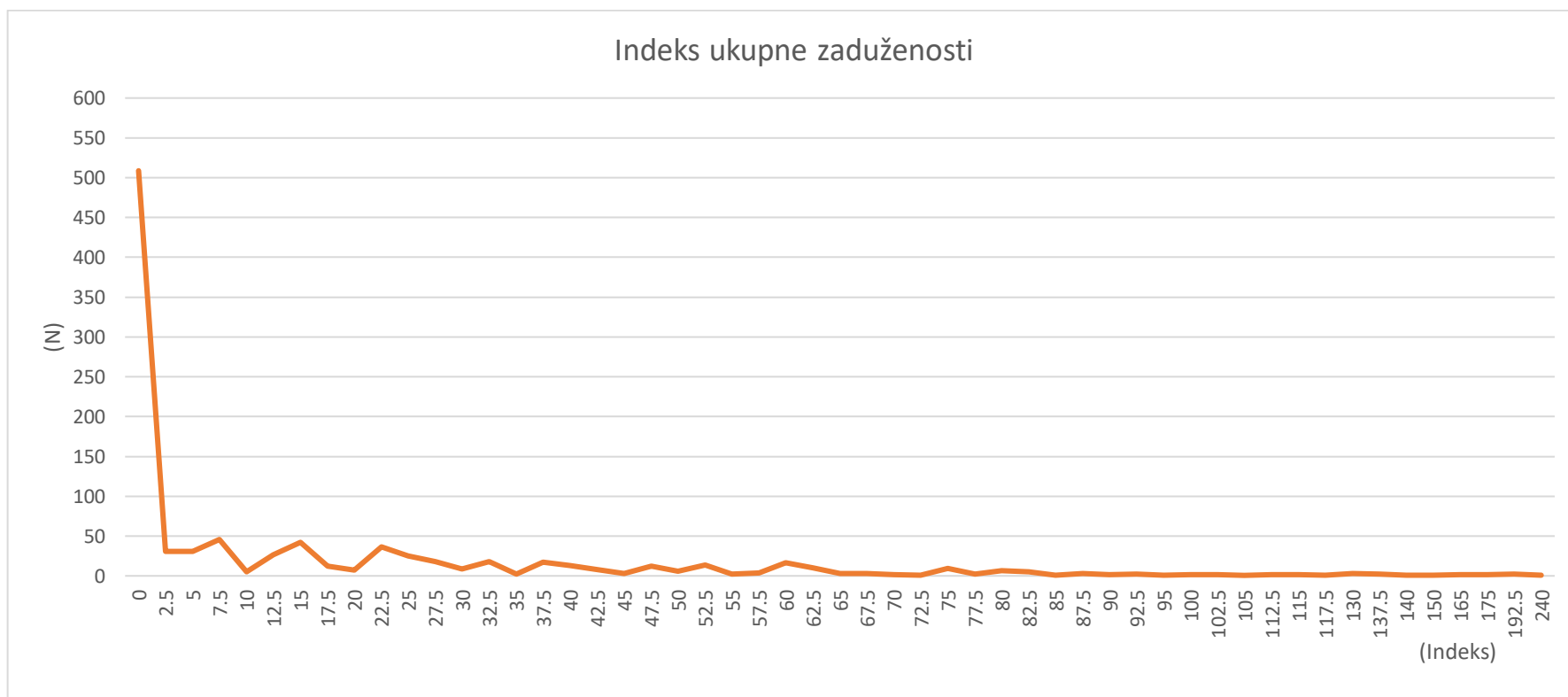
Ostali dugoročni namjenski krediti	Transformirane vrijednosti	N	%
Nemamo tu vrstu kredita	0%	846	87,2
Do 10%	5%	33	3,4
10-20%	15%	45	4,7
20-30%	25%	36	3,7
30-50%	40%	10	1,0
Ukupno		970	100,0

Kratkoročni potrošački krediti	Transformirane vrijednosti	N	%
Nemamo tu vrstu kredita	0%	786	81,4
Do 10%	5%	74	7,7
10-20%	15%	69	7,1
20-30%	25%	29	3,0
30-50%	40%	7	0,8

Ukupno		966	100,0
Kreditne kartice	Transformirane vrijednosti	N	%
Nemamo tu vrstu kredita	0%	712	74,4
Do 10%	5%	110	11,5
10-20%	15%	58	6,1
20-30%	25%	32	3,3
30-50%	40%	36	3,7
50-100%	75%	6	0,6
Preko 100%	100%	3	0,3
Ukupno		957	100,0
Minus po tekućem računu	Transformirane vrijednosti	N	%
Nemamo tu vrstu kredita	0,0%	633	66,1
Do 10%	2,5%	129	13,5
10-20%	7,5%	93	9,7
20-30%	12,5%	29	3,1
30-50%	20,0%	30	3,2
50-100%	37,5%	23	2,4
Preko 100%	50,0%	19	2,0
Ukupno		957	100,0

U Tablici 7. možemo vidjeti distribucije pojedinih vrsta zaduženja u uzorku. Originalne vrijednosti transformirane su u razredne sredine, kako bismo kasnije lakše i preciznije konstruirali indekse zaduženosti. Stambeni kredit otplaćuje 12% ispitanih, a u 1% kućanstva rata prelazi $\frac{3}{4}$ ukupnih mjesečnih prihoda. Neki drugi dugoročni namjenski kredit, kao što je kredit za automobil, adaptaciju stana i sl., ima približno isti broj ispitanih te na njega odlazi između 5 i 25% ukupnih mjesečnih prihoda (12% ispitanih). Kratkoročne potrošačke kredite ima nešto veći broj ispitanih (19%), a da im na otplatu odlazi između 5 i 15% mjesečnih prihoda odgovorilo je 15% ispitanih. 26% ispitanih ima dug po kreditnoj kartici, a prosječni udio tog duga od 5% u ukupnim mjesečnim prihodima ima 12% kućanstva. Očekivano, najmanje nezaduženih ima na varijabli minus po tekućem računu, njih 66% u uzorku. 23% ispitanih kućanstva ima dug po tekućem računu koji čini do 7,5% ukupnih mjesečnih primanja.

Slika 2. Distribucija Indeksa ukupne zaduženosti

Izvor: vlastiti izračun na temelju podaka korištenih u istraživanju

U Prilogu 1. (u Dodatku) možemo vidjeti distribuciju Indeksa dugoročnih kredita, koji obuhvaća zaduženost u stambenim kreditima i na ostalim dugoročnim kreditima, kao što su oni namijenjeni za kupovinu auta, adaptaciju stana i sl. 21% ispitanih kućanstva otplaćuje dugoročni kredit, a udio rate za takvu vrstu dugovanja varira od 5 do 140% ukupnih prihoda kućanstva, pri čemu 16% kućanstva ima udio rate u prihodima između 5 i 25%. Postotak onih koji nemaju kratkoročni potrošački kredit ili dug po kreditnoj kartici je nešto manji i čini 68% uzorka, što možemo iščitati iz distribucije Indeksa kratkoročnih kredita, a 29% ispitanih kućanstva za ovu vrstu dugovanja izdvaja između 5 i 40% ukupnih mjesečnih prihoda. Kada spojimo dugoročna i kratkoročna zaduženja, postotak onih kućanstva koja nemaju dug po nijednom od navedenih kredita je znatno manji i iznosi 59% te na distribuciji Kompozitnog indeksa možemo vidjeti da udio rate za dugoročna i kratkoročna zaduženja varira od 5 do čak 240% prihoda. Na Slici 2. vidimo da distribucija Indeksa ukupne zaduženosti pokazuje da je postotak onih, koji osim što nemaju dugoročne i kratkoročne kredite, nemaju ni tzv. minus po tekućem računu, još manji te čini svega 52% uzorka, što bi značilo da je svako drugo kućanstvo zaduženo u nekom od navedenih vrsta dugovanja, a od toga 31% kućanstva izdvaja do 35%, a 17% kućanstva izdvaja i više od $\frac{1}{3}$ ukupnih mjesečnih prihoda za otplatu dugovanja.

5.2) Rezultati statističkih testova

Tablica 8. Indeks ukupne zaduženosti s obzirom na spol nositelja kućanstva

Spol	Rezultat na Indeksu ukupne zaduženosti				
	N	Mean	Sd	t	Sig. 0,05
Muški	590	17,67	30,40		
Ženski	339	14,77	24,71	1,50	p>0,05
Ukupno	929				

Na razini rizika od 5% prihvaćamo nultu hipotezu koja kaže da nema razlike u prosječnom rezultatu na IUZ između nositelja kućanstva s obzirom na spol te odbacujemo alternativnu hipotezu.

Tablica 9. IUZ s obzirom na zanimanje nositelja kućanstva

Zanimanje	Rezultat na Indeksu ukupne zaduženosti				
	N	Mean	Sd	F	Sig. 0,05
Slobodna profesija, stručnjaci i intelektualci	83	19,41	25,17	5,51	p<0,05 (1, 2,3,4>5)

Menadžment	69	27,15	44,37
Službenici	132	19,79	29,93
Kvalificirani radnici	460	16,58	27,60
Nekvalificirani, niskokvalificirani, poljoprivrednici i ribari	145	9,29	21,54
Ukupno	890		

Utvrđena je statistički značajna razlika u prosječnom rezultatu na IUZ s obzirom na pripadnost pojedinoj grupi zanimanja. Provedbom Levenovog testa homogenosti varijanci, utvrdili smo da su one statistički značajno različite te smo stoga svoje zaključke temeljili na Welch-ovom testu procjene F omjera, a za post hoc test proveli smo Tamhane's T2 test. Nekvalificirani, niskokvalificirani, poljoprivrednici i ribari imaju statistički značajno niži prosječni rezultat od ostalih grupa zanimanja. Između ostalih grupa nije utvrđena statistički značajna razlika, međutim, najveći prosjek ima zanimanje menadžment.

Tablica 10. IUZ s obzirom na radni status nositelja kućanstva

Radni status	Rezultat na Indeksu ukupne zaduženosti				
	N	Mean	Sd	F	Sig. 0,05
Zaposleni kod nekog	509	21,57	31,03	19,72	p<0,05 (1>3,4; 2>3)
Samostalno zaposleni	48	24,98	39,46		
Radno neaktivni	74	7,30	19,25		
U mirovini	296	9,13	20,44		
Ukupno	927				

Utvrđena je statistički značajna razlika u prosječnom rezultatu na IUZ s obzirom na radni status nositelja kućanstva. Provedbom Levenovog testa homogenosti varijanci, utvrdili smo da su one statistički značajno različite te smo stoga svoje zaključke temeljili na Welch-ovom testu procjene F omjera, a za post hoc testove proveli smo Tamhane's T2 test. Zaposleni kod nekog imaju statistički značajno veći prosječni rezultat od radno neaktivnih i umirovljenih, a samostalno zaposleni veći prosječni rezultat od radno neaktivnih.

Tablica 11. IUZ s obzirom na tip zaposlenja

Tip zaposlenja	Rezultat na Indeksu ukupne zaduženosti				
	N	Mean	Sd	t	Sig. 0,05
Puno radno vrijeme	545	22,28	32,02	3,81	p<0,05
Nepuno radno vrijeme	11	5,06	14,17		
Ukupno	556				

Provedbom t-testa, prihvatili smo i alternativnu hipotezu o postojanju razlike između grupa s obzirom na tip zaposlenja. Zaposleni na puno radno vrijeme imaju statistički značajno viši prosječni rezultat na IUZ od onih zaposlenih na nepuno radno vrijeme.

Tablica 12. IUZ s obzirom na tip naselja u kojem kućanstvo živi

Tip naselja	Rezultat na Indeksu ukupne zaduženosti				
	N	Mean	Sd	t	Sig. 0,05
Grad	614	18,87	29,79		
Selo	366	11,51	24,36	-4,20	p<0,05
Ukupno	980				

Na razini rizika od 5% prihvatili smo alternativnu hipotezu o postojanju razlike u prosjecima na IUZ s obzirom na mjesto stanovanja. Kućanstva iz seoskih naselja imaju statistički značajno niži prosječni rezultat od kućanstva iz gradskih naselja na IUZ.

Tablica 13. IUZ s obzirom na regiju

Regija	Rezultat na Indeksu ukupne zaduženosti				
	N	Mean	Sd	F	Sig. 0,05
Zagreb i okolica	255	27,56	36,90		
Sjeverna Hrvatska	169	14,57	23,42		
Slavonija	164	9,90	18,75		
Lika i Banovina	83	9,99	16,77	10,81	p<0,05
Istra, Primorje i Gorski Kotar	118	9,17	16,42		(1>2,3,4,5,6)
Dalmacija	189	14,53	30,29		
Ukupno	979				

Na razini rizika od 5% proveli smo ANOVA test o postojanju razlike u prosječnom rezultatu na IUZ s obzirom na mjesto stanovanja. Provedbom Levenovog testa homogenosti varijanci, utvrdili smo da su one statistički značajno različite te smo stoga svoje zaključke temeljili na Welch-ovom testu procjene F omjera, a za post hoc testove proveli smo Tamhane's T2 test. Utvrdili smo da kućanstva regije Zagreb i okolica imaju statistički značajno viši prosječni rezultat na IUZ od kućanstava iz ostalih regija.

Tablica 14. IUZ s obzirom na bračni status

Bračni status	Rezultat na Indeksu ukupne zaduženosti				
	N	Mean	Sd	F	Sig. 0,05
Oženjen-udana	546	18,63	29,99		
Neoženjen-neudana	253	13,61	25,92		
Rastavljen-rastavljena	57	16,86	25,82	5,67	p<0,05 (1>4)
Udovac-udovica	115	8,83	22,93		

Provedbom ANOVA testa, prihvatili smo alternativnu hipotezu na razini rizika od 5% koja tvrdi da postoji razlika u prosječnom rezultatu na IUZ s obzirom na bračni status. Post hoc testom utvrđeno je da u populaciji statistički značajno viši rezultat na IUZ imaju oženjeni i udane od udovaca i udovica.

Tablica 15. IUZ s obzirom na tip kućanstva

Tip kućanstva	Rezultat na Indeksu ukupne zaduženosti				Sig. 0,05
	N	Mean	Sd	F	
Samačko kućanstvo (65+)	76	3,79	14,50	9,83	p<0,05 (1<6, 7, 8, 9, 10, 11; 2<8; 3<7, 8, 11; 5<6, 7, 8, 10, 11)
Samačko kućanstvo (30-64)	71	9,73	21,16		
Samačko kućanstvo (<30)	10	4,99	8,72		
Samohrani roditelj s djetetom (<25 godina)	23	17,18	23,58		
Stariji par (jedan član 65+)	89	5,19	14,21		
Mlađi par (nitko nije preko 65)	110	16,76	30,01		
Par s jednim djetetom (<25)	93	20,14	25,05		
Par s dvoje djece (<25)	122	26,90	37,07		
Par s troje i više djece (<25)	52	22,68	36,68		
Roditelji i odrasla djeca (>25)	146	15,17	26,68		
Ostali tipovi	186	18,75	28,82		
Ukupno	979				

Provedbom ANOVA testa prihvatili smo alternativnu hipotezu o postojanju razlike u prosječnom rezultatu na IUZ s obzirom na tip kućanstva. Na razini rizika od 5% utvrdili smo da samačka kućanstva čiji je nositelj stariji od 65 godina imaju statistički značajno niži prosječni rezultat na IUZ od mlađih parova i parova s djecom te ostalih tipova kućanstva, zatim da samačka kućanstva čiji je nositelj u dobi od 30-64 godina imaju statistički značajno niži rezultat od parova s dvoje djece mlađe od 25 godina. Statistički značajno niži rezultat imaju i samačka kućanstva čiji je nositelj mlađi od 30 godina i to od parova s jednim ili dvoje djece mlađe od 25 godina, kao i od ostalih tipova kućanstva. Kućanstva koja čini stariji par, pri čemu je barem jedan od članova stariji od 65 godina imaju statistički značajno niži rezultat od mlađih parova bez djece, parova s jednim ili dvoje djece mlađe od 25 godina te od ostalih tipova kućanstva. Ukupno gledano, mogli bismo zaključiti da samačka kućanstva i kućanstva u kojima živi stariji par imaju niži prosječni rezultat na IUZ od ostalih tipova kućanstva.

Tablica 16. IUZ s obzirom na to posjeduje li kućanstvo stambenu nekretninu u kojoj stanuje

Stambena nekretnina	Rezultat na Indeksu ukupne zaduženosti				
	N	Mean	Sd	t	Sig. 0,05
Posjeduje	868	16,11	27,93		
Ne posjeduje	11	16,18	29,50	-0,02	p>0,05
Ukupno	879				

Provedbom t-testa, na razini rizika od 5% odbacili smo alternativnu hipotezu i prihvatili nultu koja kaže da nema statistički značajne razlike u prosječnom rezultatu na IUZ s obzirom na to posjeduje li kućanstvo stambenu nekretninu ili ne.

Tablica 17. IUZ s obzirom na to posjeduje li kućanstvo dodatnu stambenu nekretninu koja služi za odmor i sl.

Posjedovanje vikendice	Rezultat na Indeksu ukupne zaduženosti				
	N	Mean	Sd	t	Sig. 0,05
Da	96	26,83	36,60		
Ne	883	14,96	26,78	3,09	p<0,05
Ukupno	979				

Testirali smo alternativnu hipotezu o postojanju razlike u prosječnom rezultatu na IUZ s obzirom na to posjeduje li kućanstvo dodatnu stambenu nekretninu koja služi za odmor, kao što je vikendica ili apartman te smo je, nakon provedenog t-testa prihvatili na razini rizika od 5%. Kućanstva u vlasništvu dodatne stambene nekretnine imaju statistički značajno viši prosječni rezultat na IUZ od kućanstva bez vikendice.

Tablica 18. IUZ s obzirom na to plaća li kućanstvo stanarinu

Stanarina	Rezultat na Indeksu ukupne zaduženosti				
	N	Mean	Sd	F	Sig. 0,05
Plaća stanarinu (iznajmljeni stan)	77	17,37	32,47		
Ne plaća stanarinu (vlastiti stan)	860	16,19	27,91		
				0,34	p>0,05
Ne plaća stanarinu (zaštićeni stanar, stanarsko pravo)	41	12,97	23,86		
Ukupno	978				

Na razini rizika od 5%, odbacili smo alternativnu hipotezu o postojanju razlike između kućanstava koja plaćaju stanarinu i onih koja ne plaćaju, a koju smo testirali ANOVA testom. Prihvaćamo nultu hipotezu.

S obzirom da nije utvrđena statistički značajna razlika ni između onih koji posjeduju vlastitu stambenu nekretninu i onih koji ne posjeduju, pretpostavljamo da je mogući razlog tomu činjenica da su oni koji posjeduju nekretninu i oni koji plaćaju stanarinu u sličnoj mjeri opterećeni stambenim troškovima – oni koji posjeduju nekretninu su vjerojatno u većoj mjeri zaduženi stambenim i dugoročnim kreditima od onih koji stan iznajmljuju, dok su oni koji plaćaju stanarinu vjerojatno u većoj mjeri zaduženi na kreditnim i tekućim karticama od onih koji posjeduju vlastitu stambenu nekretninu. Ovu pretpostavku provjerili smo t-testom za jedan uzorak i zadavanjem vrijednosti 0 na IUZ (0=nezaduženost), a prethodno smo razdvojili *data set* na kategorije nezavisnih varijabli. Prosječni rezultati na IUZ svih kategorija obiju nezavisnih varijabli se statistički značajno razlikuju od zadane vrijednosti što potvrđuje da su i oni koji posjeduju stambenu nekretninu i oni koji stan iznajmljuju opterećeni dugom. Provjerili smo i postoji li razlika na Indeksu dugoročnih kredita s obzirom na to posjeduje li kućanstvo nekretninu i s obzirom na to plaća li kućanstvo stanarinu te isto tako smo provjerili postoji li razlika na Indeksu kratkoročnih kredita. T-testom je utvrđeno da postoji statistički značajna razlika na Indeksu dugoročnih kredita s obzirom na to posjeduje li kućanstvo stambenu nekretninu, pri čemu je prosječna zaduženost na Indeksu dugoročnih kredita kućanstava koja posjeduju stambenu nekretninu 5,58%, a kućanstava koja ne posjeduju stambenu nekretninu 3,29%. Testovni statistik je 2,41. Na indeksu kratkoročnih kredita nije utvrđena statistički značajna razlika s obzirom na to posjeduje li kućanstvo stambenu nekretninu ili ne. ANOVA testom je utvrđena razlika na Indeksu dugoročnih kredita i s obzirom na to plaća li kućanstvo stanarinu. Utvrđena je statistički značajna razlika između onih koji ne plaćaju stanarinu (prosječna zaduženost je bila 5,68%) te onih koji plaćaju stanarinu (prosječna zaduženost je bila 2,80%). ANOVA test je pokazao da postoji razlika i na Indeksu kratkoročnih kredita, pri čemu je prosječna zaduženost veća kod onih koji plaćaju stanarinu, no post hoc testovi nisu utvrdili razliku između grupa.

Tablica 19. IUZ s obzirom na to je li kućanstvo u posljednjih godinu dana pretrpjelo nagli pad prihoda

Pad prihoda	Rezultat na Indeksu ukupne zaduženosti				
	N	Mean	Sd	t	Sig. 0,05
Da	231	22,09	36,03	3,08	p<0,05
Ne	748	14,28	24,89		

Kućanstva koja su navela da su u posljednjih 12 mjeseci pretrpila nagli pad prihoda uslijed životnih događaja, kao što su nezaposlenost, pad plaće, razvod, porodiljni dopust, bolest ili uslijed nekog drugog razloga, imaju statistički značajno viši prosječni rezultat na IUZ od kućanstva koja nisu pretrpila nagli pad prihoda u posljednjih 12 mjeseci.

Tablica 20. Povezanost visine zaduženosti i dobi, obrazovanja, veličine naselja, broja djece, broja ukućana, broja osoba starijih od 65 godina, broja automobila, broja ukućana s redovnim prihodima, ukupnim prihodima kućanstva i usporedbom financijske situacije kućanstva u odnosu na prethodnu godinu

		Dob nositelja kućanstva	Obrazovanje nositelja kućanstva	Veličina naselja	Broj ukućana	Broj djece
Indeks ukupne zaduženosti	Pearsonov koeficijent povezanosti	-,145*	,179*	,162*	,176*	,111*
	Sig. (dvosmjerno)	,000	,000	,000	,000	,001
	N	929	925	979	979	821
		Broj starijih od 65 godina	Broj automobila	Broj ukućana s redovnim prihodima	Ukupni prihodi kućanstva	Usporedba financijske situacije
Indeks ukupne zaduženosti	Pearsonov koeficijent povezanosti	-,119*	,104*	,119*	,282*	-,072*
	Sig. (dvosmjerno)	,001	,001	,000	,000	,025
	N	821	979	968	699	967

* Povezanost značajna na razini rizika 5%
(dvosmjerno)

U Tablici 20. možemo vidjeti iznose i statističku značajnost Pearsonovog koeficijenta povezanosti Indeksa ukupne zaduženosti i pojedinih varijabli. Rezultati govore da, što je nositelj kućanstva stariji, to je kućanstvo manje zaduženo. Što je veći stupanj obrazovanja nositelja kućanstva, to je zaduženost kućanstva veća. Što je veće naselje u kojem kućanstvo živi, što je veći broj ukućana i broj maloljetne djece u kućanstvu, to je zaduženost kućanstva veća. Nasuprot tome, što je veći broj ukućana starijih od 65 godina, to je manja zaduženost.

Ima li kućanstvo veći broj automobila, vjerojatnije je i da je zaduženije od kućanstva bez automobila ili s manjim brojem automobila. Što je veći broj ukućana s redovnim mjesečnim prihodima te što su ukupni prihodi kućanstva veći, to je i zaduženost veća. Također, što je usporedba financijske situacije prije 12 mjeseci lošija, to je i zaduženost veća. Moramo napomenuti da, iako su sve varijable testirane na povezanost s Indeksom ukupne zaduženosti statistički značajne, radi se o vrlo niskim koeficijentima, pa govorimo o (vrlo) slaboj povezanosti. Zajednička varijanca nezavisnih varijabli sa zavisnom kreće se u rasponu od 14-56% ukupne protumačenosti.

6) Rasprava

U poglavlju 5. iznijeli smo glavne rezultate testiranih hipoteza. Spol nositelja kućanstva nije značajna determinanta u određivanju visine zaduženosti kućanstva, što može značiti da u hrvatskom društvu postoje podjednako dobri razlozi i za muškarce i za žene nositelje kućanstva (osobe koje svojim prihodima najviše doprinose kućanstvu) da se zaduže, odnosno ne zaduže, a dualnost fenomena zaduženosti bi možda to mogla objasniti. Naime, naknadno smo proveli t-test za provjeru postoji li razlika u ukupnim prihodima kućanstva s obzirom na spol nositelja te je na razini rizika od 5% utvrđeno da kućanstva u kojima je muškarac nositelj imaju statistički značajno više ukupne prosječne prihode od kućanstva u kojima su žene nositeljice. Dakle, moguće objašnjenje zašto nema razlike na Indeksu ukupne zaduženosti s obzirom na spol nositelja jest da se kućanstva u kojima su žene nositeljice zadužuju zbog manjih primanja kako bi pokrila tekuće troškove, dok bi kod kućanstva u kojima su muškarci nositelji razlog zaduženosti mogao biti investicija u dodatne nekretnine, pokretnine ili nešto treće, što je moguće zbog većih prihoda. Naravno, ovakve pretpostavke nisu bile u okviru našeg istraživanja, već su preporuka za buduća istraživanja i tumačenja profila zaduženih kućanstva.

Dobiveni koeficijent korelacije zavisne varijable IUZ s nezavisnom varijablom dob je statistički značajan i negativnog smjera, pa bismo zaključili da što je nositelj kućanstva stariji to je manja zaduženost kućanstva. Međutim, uvidom u prosjeke varijable dob na varijabli IUZ i tretiranjem varijable dob kao nominalne kako bismo razlike u prosjecima testirali ANOVA testom, zaključit ćemo da se dobna skupina sklonija većoj zaduženosti kreće u rasponu od 31-60 godina, pri čemu najveći prosjek ima dobna skupina 31-40. Ovakav nalaz se poklapa s tezom o životnom ciklusu. „Prema ovoj hipotezi, odrasli pojedinci tipično posuđuju kad su mlađi,

štede kad su odrasli i troše svoje financijske resurse u mirovini. Na ovaj obrazac mogu utjecati faktori kao što su niski prihodi, nezaposlenost i bolest, koji mogu smanjiti ili otkloniti mogućnost štednje i povećati pasivu“ (Vallins, 2004:1).

Pearsonov koeficijent povezanosti IUZ i nezavisne varijable obrazovanje je statistički značajan i pozitivnog smjera, što nam govori da što je veći stupanj obrazovanja nositelja kućanstva, to je veća i zaduženost. Ovaj nalaz poklapa se s rezultatima drugih stranih istraživanja, a posebno s Bourdieovom teorijom kulturne reprodukcije, odnosno, prema Bourdieu, osobe višeg stupnja obrazovanja će vjerojatnije imati i bolje radno mjesto, veća primanja, više znanja o financijama, pa će stoga lakše ulaziti u dužničke odnose od osoba nižeg socioekonomskog kapitala. Efekte i kvalitetu života zaduženih s obzirom na stupanj obrazovanja i visinu prihoda bi svakako valjalo istražiti kvalitativnim metodama.

Utvrđene su značajne razlike u zanimanjima nositelja kućanstva, a posebno je važno je li nositelj po zanimanju nekvalificirani ili niskokvalificirani radnik, poljoprivrednik ili ribar, jer su takva kućanstva statistički niže zadužena u prosjeku od kućanstva u kojima je nositelj nekog drugog zanimanja. Šošić i Herceg u svom radu iz 2011., npr. objašnjavaju statistički značajno veću zaduženost kod nositelja kućanstva koji su po zanimanju službenici time što navode da su takva kućanstva sigurnija što se tiče budućih prihoda. Istom logikom bismo mogli protumačiti naš nalaz, tj. da nekvalificirani ili niskokvalificirani radnici, poljoprivrednici i ribari imaju zbog same prirode svog posla i ekonomskog položaja najnižu sigurnost u budućnost svojih prihoda, pa time i u mogućnost vraćanja dugovanja. Oni stoga, rađe ne ulaze u dužničke odnose ili izbjegavaju veća zaduženja, a moguće je i da neka kućanstva iz ruralnih krajeva, u kojima je nositelj niskokvalificirani radnik, poljoprivrednik ili ribar, nemaju jednak pristup financijskim uslugama.

Nositelji kućanstva zaposleni kod nekog imaju statistički značajno viši prosječni rezultat na IUZ od radno neaktivnih i umirovljenih, što je bilo i za očekivati. Iako radno neaktivni i umirovljeni jesu u određenoj mjeri zaduženi, oni zbog samog svog radnog statusa imaju ograničen pristup kreditnim proizvodima i uslugama zbog izostanka ili neredovitosti prihoda kod radno neaktivnih, odnosno nižih primanja kod umirovljenih u odnosu na zaposlene kod nekog. Samostalno zaposleni imaju statistički značajno viši rezultat samo u odnosu na radno neaktivne, ali ne i u odnosu na ostale grupe u populaciji, što je moguće objasniti i njihovom malom zastupljenošću u uzorku. Sam prosjek uzorka ove grupe radnog statusa na IUZ je najviši u odnosu na ostale grupe, a isto tako kućanstva u kojima je nositelj samostalno zaposlen imaju

najviše ukupne prihode u odnosu na ostale kategorije radnog statusa. Dodatno, važno je uzeti u obzir i rade li zaposleni nositelji kućanstva na puno radno vrijeme, s obzirom da ta kućanstva imaju statistički značajno veći prosječni rezultat na IUZ u odnosu na one zaposlene na nepuno radno vrijeme. Rad na nepuno radno vrijeme znači manju sigurnost u radno mjesto, u redovitost plaće i mogućnost napredovanja, pa se razumljivo, ta kućanstva u manjem omjeru zadužuju.

Testiranjem hipoteze o razlici u visini zaduženosti s obzirom na mjesto stanovanja, utvrdili smo da kućanstva koja žive u gradskim naseljima imaju veći prosječni rezultat na IUZ od onih kućanstava koja žive u seoskim sredinama. Također, što je veće naselje, veća je zaduženost. Razloga za opravdanje ovakvih nalaza ima više. Naime, prvi značajniji razlog može biti to što kućanstva u seoskim sredinama imaju niže prihode od onih u gradskim sredinama, a drugi manje značajan to što kućanstva u manjim naseljima vjerojatno u većoj mjeri uzgajaju i proizvode samostalno hranu i izrađuju neke potrepštine te općenito imaju niže troškove života zbog kojih bi se morali oslanjati na kreditne proizvode. Ne tvrdimo nužno da je kvaliteta i standard života jednak u seoskim i gradskim naseljima. Analiza *Karakteristike kreditne politike banaka po županijama u Republici Hrvatskoj* (Krišto i Tuškan, 2015) ukazuje i na to da bi moguće objašnjenje razlike u zaduženosti između manjih i većih naselja mogao biti taj što je dostupnost kreditnih usluga i proizvoda manja u seoskim i manje urbaniziranim mjestima. Zasebno smo testirali razlike u zaduženosti između regija te dobiveni nalaz, koji kaže da regija Zagreb i okolica ima statistički značajno veći prosječni rezultat na IUZ od ostalih regija, potvrđuje činjenicu da je glavni grad financijsko središte koje privlači gospodarske aktivnosti i *bolju* radnu snagu, koja pak, ima veće mogućnosti za zaduživanje, dok s druge strane visoki troškovi života određena kućanstva primoravaju na zaduživanje u kreditnim institucijama.

Oženjeni i udane nositeljice kućanstva imaju statistički značajno veći prosječni rezultat na IUZ u odnosu na udovce i udovice. Moguće je da osobe koje su u braku imaju veće mogućnosti za dobivanje kredita, i to zbog toga što im njihov bračni partner služi u svrsi jamca. Za razliku od ostalih kategorija bračnog statusa, udovci i udovice troškove života i podizanja djece, ako ih ima, uglavnom snose sami, pa su utoliko i njihove mogućnosti za vraćanje dugova manje od ostalih kategorija.

Kućanstva u kojima živi jedna osoba starija od 65 godina imaju statistički značajno niži prosječni rezultat na IUZ od kućanstva koja čini mlađi par ili parovi s mlađom ili starijom djecom te od ostalih tipova kućanstva. Samci u zrelijoj dobi imaju statistički značajno niži prosječni rezultat na IUZ od parova s dvoje djece, a samci mlađi od 30 godina niži prosječni

rezultat od parova s jednim ili dva djeteta, kao i od ostalih tipova kućanstva. Također, stariji parovi imaju niži prosječni rezultat na IUZ od kućanstva koja čine mlađi parovi, parovi s jednim ili dva djeteta, roditelji sa starijom djecom ili neki od ostalih tipova kućanstva. Pearsonov koeficijent povezanosti broja ukućana i zavisne varijable IUZ potvrđuje nam, također, da će veći broj ukućana vjerojatno značiti i veću zaduženost, a isto tako da će veći broj ukućana starijih od 65 značiti niži rezultat na IUZ. Sličan statistički značajan nalaz je i Pearsonov koeficijent povezanosti IUZ i broja djece, koji također ima pozitivan smjer, međutim uvidom u razlike u prosječnom rezultatu na IUZ s obzirom na tip kućanstva, možemo vidjeti da se parovi s troje ili više djece statistički značajno razlikuju jedino od kućanstava u kojima živi samac stariji od 65 godina. Isto tako, kućanstva koja čini samohrani roditelj s djetetom mlađim od 25 godina ne razlikuje se statistički značajno u prosjeku od nijedne kategorije tipova kućanstva, unatoč tome što na razini uzorka ima znatno niži prosjek od ostalih grupa. Mali N ove grupe bi mogao biti razlog tome. Možemo sumirati da su kućanstva s većim brojem ukućana i brojem djece zaduženija od svih ostalih kućanstava, isto kao što su samačka kućanstva manje zadužena u odnosu na sve ostale tipove kućanstva.

Po pitanju imovinskog statusa, između kućanstava koja posjeduju stambenu nekretninu, koja im u prvom planu služi za stanovanje i onih kućanstava koja ne posjeduju takvu nekretninu, nema statistički značajne razlike u prosječnom rezultatu na IUZ, međutim, broj onih koji ne posjeduju nekretninu je u uzorku vrlo malen (N=11, dok je N onih koji posjeduju nekretninu 868). Ukoliko bismo ovaj nalaz, unatoč malom N, uzeli u obzir, sličnost u prosjecima ovih grupa objasnili bismo mogućnošću da oni koji posjeduju vlastitu stambenu nekretninu vjerojatno otplaćuju stambeni kredit, dok oni koji ne posjeduju stambenu nekretninu imaju veće troškove stanarine. ANOVA test razlike u prosječnom rezultatu na IUZ s obzirom na to plaća li kućanstvo stanarinu, također, pokazuje da nema signifikantne razlike u prosjecima, međutim, vidljivo je da oni koji plaćaju stanarinu imaju nešto veći prosjek na IUZ od kućanstva koja imaju vlastiti stan ili stanarsko pravo, no prihvatanjem nulte hipoteze s obzirom na to posjeduje li kućanstvo stambenu nekretninu ili plaća li kućanstvo stanarinu ne poništava nužno utjecaj ta dva faktora. Ovu pretpostavku provjerili smo t-testom za jedan uzorak i zadavanjem vrijednosti 0 na IUZ (0=nezaduženost), a prethodno smo razdvojili *data set* na kategorije nezavisnih varijabli. Prosječni rezultati na IUZ svih kategorija obiju nezavisnih varijabli se statistički značajno razlikuju od zadane vrijednosti. Provjerili smo i postoje li razlike na Indeksu dugoročnih kredita i Indeksu kratkoročnih kredita s obzirom na stambeni status, odnosno posjeduje li kućanstvo stambenu nekretninu i plaća li stanarinu. Utvrđeno je da kućanstva koja

posjeduju vlastitu stambenu nekretninu imaju statistički značajno veći prosječni rezultat na Indeksu dugoročnih kredita od kućanstva koja ne posjeduju vlastitu nekretninu. Nadalje, t-testom smo utvrdili i da postoji statistički značajna razlika u prosječnom rezultatu na IUZ s obzirom na to posjeduju li kućanstvo dodatnu stambenu nekretninu koja služi za odmor, kao što je vikendica ili apartman. Utvrđeno je da posjedovanje takve nekretnine znači i veću zaduženost kućanstva, no osim kao na luksuzno dobro, na dodatnu nekretninu bismo mogli gledati i kao na investiciju. Pearsonov koeficijent korelacije ukazuje na statistički značajnu pozitivnu povezanost između IUZ i broja posjedovanih automobila. Uslijed povećane potrebe za mobilnošću, kućanstva automobil pribavljaju kreditom. Takvu pretpostavku moguće je provjeriti dodatnim analizama, a mi smo naknadno testirali postoji li razlika u broju posjedovanih automobila s obzirom na tip naselja u kojem kućanstvo stanuje te nalazi ukazuju da kućanstva iz seoskih sredina imaju statistički značajno veći broj automobila u odnosu na kućanstva iz gradskih naselja, što se može objasniti kretanjem seoskog stanovništva ka gradovima zbog, npr. posla i obrazovanja.

Ključnu ulogu visine prihoda u objašnjenju visine zaduženosti, već smo podosta spomenuli u tumačenju ostalih nezavisnih varijabli i njihovih odnosa sa zavisnom varijablom. Ukupni prihodi kućanstva imaju najveći iznos Pearsonovog koeficijenta korelacije u odnosu na ostale nezavisne varijable te ove dvije pojave dijele 56% zajedničke varijance. Kako raste ukupni prihodi kućanstva, tako raste i udio mjesečnih rata pojedinih dugovanja u tim prihodima. Iz tog razloga, u budućim istraživanjima fenomena zaduženosti, valjalo bi provjeriti i društveni profil kućanstava ovisno o visini prihoda, pa usporediti to s profilom kućanstva s obzirom na visinu zaduženosti. Mi pretpostavljamo da kućanstva s nižim prihodima kreditne proizvode koriste za podmirivanje tekućih troškova, zbog nedostatnih prihoda, za razliku od kućanstava s većim prihodima, koja se zadužuju kako bi pribavili (bolju ili dodatnu) stambenu nekretninu, automobil ili, npr. opremili ili adaptirali stan i sl. Mislimo da se upravo kroz povezanost prihoda ogleda ambivalentnost duga: jedne tjera u ropstvo, a drugima omogućuje slobodu. Naravno, termini *ropstvo* i *sloboda* su u ovom kontekstu van okvira rasprave. Ono što želimo reći, jest da „s jedne strane, kredit je projektiran kao produktivan, utjelovljujući i osiguravajući liberalne vrijednosti individualne autonomije i samoodređenja. S druge strane, dug je projektiran kao potrošački, hvatajući u zamku individuu, potkopavajući njegovu ili njezinu volju i mogućnosti za samoodređenje“ (Marron, 2015:25). Nagli pad prihoda usred (neočekivanih) životnih događaja te procjena financijske situacije gorom u odnosu godinu dana prije povezani su sa visinom zaduženosti, što može govoriti o izostanku institucionalne i socijalne podrške uslijed

određenih događaja, pa se radi toga kućanstva okreću zaduživanju kako bi mogla nastaviti sa dotadašnjim standardom života.

Upravo ovdje vidimo nedostatak ovog istraživanja, a to je izostanak kvalitativne podrške kvantitativnim podacima. Naime, smatramo da bi bilo izuzetno vrijedno ovom istraživanju pridodati *riječi* ispitanika, njihov opis i percepciju života s ili bez dugovanja, značenje ulaska u kreditne odnose i tumačenja razloga za to. Valja napomenuti i da smo u ovom istraživanju mjerili samo jedan dio fenomena zaduženosti, i to onaj formalni – zaduženja u kreditnim institucijama, dok su drugi oblici zaduženosti izostali, kao što je posuđivanje kod obitelji i prijatelja ili pak, *na ulici*. Istraživanje tipova zaduživanja, formalnog i neformalnog, je još jedno *nedovršeno istraživačko polje* unutar sociologije duga. Također, vidjeli smo da razloge povezanosti pojedinih varijabli s IUZ možemo objasniti, tek kad u obzir uzmemo rezultate na nekim drugim nezavisnim varijablama, što znači da bi podatke koje smo obradili i analizirali za potrebe ovog istraživanja u budućnosti valjalo obraditi i nekim dodatnim statističkim metodama, kao što su pojedine regresije i ispitivanja prikrivenih korelacija među nezavisnim varijablama. Za potrebe ovog rada, to bi premašilo okvire, a smatramo da je bilo nužno prvo provesti ova testiranja te da su prezentirani rezultati ostvarili svrhu rada.

7) Zaključak

Ovim istraživanjem pridonijeli smo teorijskom, ali ponajviše empirijskom potkrijepljenju raspravi u vezi *problema* zaduženosti u hrvatskom društvu, i to u prvom redu građanstva, odnosno kućanstva. Nastojali smo odgovoriti na naše istraživačko pitanje, koje smatramo aktualnim za suvremeno društvo, a to je *kojem društvenom profilu odgovaraju dužnici*. Govoriti o nekom problemu ili fenomenu, a ne znati točno koga taj fenomen zahvaća, po našem mišljenju znači biti nedovoljno informiran, a bez dovoljno informacija ne možemo ni promišljeno djelovati kao građani ili nastupati kao društveni znanstvenici.

Naslanjajući svoj rad na teorijske postavke Boudona, koji u kognitivnoj teoriji akcije fenomene objašnjava kroz individualizam te razumljivost i racionalnost sadržanima u akciji pokušali smo protumačiti dobivene nalaze, odnosno pronaći razloge zašto su baš određene socioekonomske i sociodemografske karakteristike prisutne kod zaduženih kućanstva. „Jezgra KTA je pojam kognitivne racionalnosti, pojam zasnovan na „dobrim razlozima“ aktera da je

nešto točno, ispravno ili dobro“, odnosno racionalnost promatrana kroz razloge sociološkog fenomena (Ignjatović, 2014). Mi možemo razumjeti razloge zašto su se akteri zaduživali, jer znamo i razumijemo njihov položaj u društvu, i iz tog razloga je Boudonova KTA važna za razumijevanje zaduživanja kućanstva. Kad to ne bismo mogli razumijeti, lišili bismo aktere odgovornosti, ali ne samo njih, već i širi ekonomski kontekst koji je utječući na njihove preferencije *odigrao* svoju ulogu na razvoj potrošačkog društva. KTA nam iz mikro perspektive omogućuje da odgovorimo na pitanje zašto su se samo neka kućanstva zaduživala, a ne sva i da na temelju zajedničkih društvenih obilježja zaduženih objasnimo i razumijemo njihovu akciju.

Oslanjajući se na Bourdieovo objašnjenje socijalnih struktura, odnosno utjecaja ekonomskog i kulturnog kapitala na uzimanje kredita, kroz rad smo pokušali opisati kontekst hrvatskog društva. Naime, Bourdieu u svojim radovima objašnjava ulogu države, i posebno zakona na strukturu ekonomskog polja i s tim u vezi, ekonomske odluke koje kućanstva donose po pitanju potrošnje, a posebno po pitanju kupovine ili iznajmljivanja stambene nekretnine (Bourdieu, 2005). Kao što i hrvatski sociolog I. Burić navodi kao ključne elemente koji su utjecali na oblikovanje potrošnje u hrvatskom društvu financijsku i marketinšku industriju, Bourdieu objašnjava da je „reklamiranje tako učinkovito samo zbog toga što *ide pod ruku* već postojećim dispozicijama da bi ih bolje iskoristilo, podvrgavajući potrošača svojim zahtjevima i očekivanjima, pod krinkom služenja njihovim potrebama i dispozicijama (Bourdieu, 2005:23). Formula za objašnjenje ekonomskih odluka, pa tako i ulaska u kreditne odnose i zaduživanja jesu ekonomski, kulturni i društveni kapital te utjecaj birokratskog i ekonomskog polja na njih. Povećani optimizam na tržištu rada i nekretnina, konzumerizam, nedovoljno reguliranje plasmana bankovnih proizvoda od strane države i društva i nepripremljenost u području financijske pismenosti građanstva na novoplasirane kreditne proizvode uveli su hrvatska kućanstva u svjetski trend zaduženosti.

Nalazi koje smo dobili istraživanjem provedenim na reprezentativnom uzorku ukazuju na to da je većina ispitivanih socioekonomskih i sociodemografskih obilježja povezana ili čini razliku u zaduženosti. Vjerojatnije je da će biti zadužena (ili će biti zadužena u većoj mjeri od ostalih) kućanstva u kojima je nositelj kućanstva osoba u radno aktivnoj dobi, između 31-40, višeg u odnosu na niže stupnjeve obrazovanja, zaposlena kod nekog na puno radno vrijeme. Najveću prosječnu zaduženost utvrdili smo kod kućanstva u kojima je nositelj po zanimanju menadžer, a zatim službenik, a najmanje će biti zadužena kućanstva u kojima je nositelj po zanimanju nekvalificirani, niskokvalificirani radnik, poljoprivrednik ili ribar. Kućanstva koja žive u gradskim naseljima zaduženija su od onih u seoskim te isto tako kućanstva u većim

naseljima su zaduženija od onih u manjim naseljima. Kućanstva regije Zagreb i okolica imaju najveći prosječni rezultat na IUZ u odnosu na ostale regije RH. Kućanstva u kojima živi oženjeni par, mlađi par ili parovi s jedno ili dvoje djece bit će zaduženija u odnosu na ostale tipove kućanstva. Veći broj članova znači i veću zaduženost, no ne i ako je riječ o članovima starijim od 65 godina. Tada rezultat na IUZ pada. Posjedovanje vlastite stambene nekretnine ili plaćanje stanarine za unajmljeni stambeni prostor nisu statistički značajne determinante, međutim, po našem mišljenju, to može biti rezultat upravo toga što kategorija kućanstva koja ne posjeduje vlastitu stambenu nekretninu plaća stanarinu, dok kategorija onih koji ne plaćaju stanarinu posjeduje vlastitu stambenu nekretninu, pa su prosječni rezultati među grupama slični i zato testiranja ne pokazuju razliku. U narednim istraživanjima, valjalo bi preciznije ispitati stambeni status, npr., ukoliko netko posjeduje nekretninu valjalo bi pitati kako je do nje došao, npr. radi li se možda o nasljedstvu ili je li za stjecanje stambene nekretnine kućanstvo uzelo stambeni kredit, koji je već otplatilo i sl. Posjedovanje automobila i vikendice ukazuje na to da se radi o zaduženim kućanstvima. Veći broj ukućana i veći prihodi povezani su s većim udjelom mjesečnih troškova za pokrivanje dugovanja u mjesečnim prihodima. Kućanstva koja su navela da su u posljednjih godinu dana proživjeli događaje poput bolesti, ostanka bez posla i razvoda zaduženija su od kućanstva koja nisu proživjela takve događaje. Pokazalo se da hrvatsko društvo ima vlastite specifičnosti, pa za razliku od nekih inozemnih istraživanja u kojima rezultati pokazuju da su zaduženiji mlađi muškarci, samci ili rastavljeni, s nižim stupnjem obrazovanja i nižim prihodima (Valins, 2004), rezultati ovog istraživanja govore drugačije.

Ono što se ovim istraživanjem zaključilo jest da je fenomen zaduženosti ambivalentan te nema isto značenje za sva kućanstva, odnosno da su prihodi kućanstva veoma važan faktor u tumačenju razloga i visine zaduženosti. Naime, dok su se kućanstva s nižim prihodima zaduživala da bi pokrila tekuće životne troškove i neočekivane troškove uzrokovane životnim događajima, za kućanstva s višim prihodima zaduživanje je način investicije u dodatne ili bolje nekretnine i pokretnine, dodatna obrazovanja i sl. Između ostalih dobivenih nalaza, ovu pretpostavku, kao primjer, potvrđuje i činjenica da Grad Zagreb kao gospodarski najjača regija ima statistički značajno veću prosječnu zaduženost od svih ostalih regija. Povezanost prihoda i duga je nešto čime bismo se u budućim istraživanjima zaduženosti posebno trebali baviti – za što se i kako se posuđeni novac koristi te, također, životnim uvjetima, jer iako se dio populacije kućanstva ne zadužuje, upitno je imaju li jednak ili bolji standard, tj. kvalitetu stanovanja i života općenito u usporedbi s kućanstvima koja su u nekoj mjeri zadužena.

U budućim istraživanjima svakako bi valjalo upotrijebiti kvalitativne metode, kao što su intervjui i fokus grupe putem kojih bismo stekli uvid u širu sliku što zaduženost znači za kućanstvo koje, npr. živi u seoskom naselju, a što za kućanstvo koje živi u gradskom, itd. Smatramo i da bi važan korak naprijed bio razvoj javno dostupnog portala sa podacima o zaduženosti s obzirom na određene parametre.

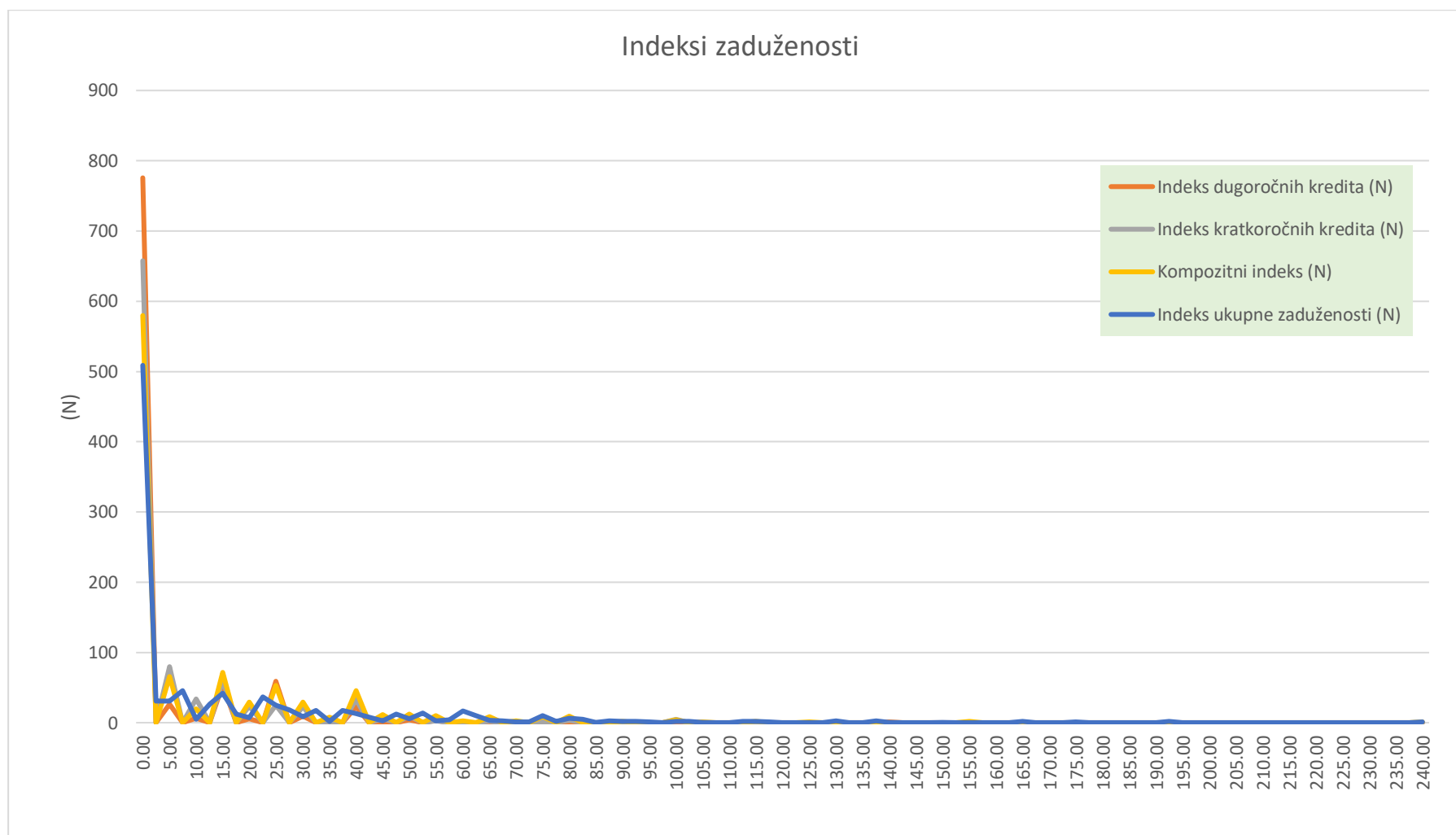
8) Dodatak

Prilog 1. Indeksi zaduženja		
Indeks dugoročnih kredita (%)	N	%
0	776	79,2
5	27	2,7
10	7	0,7
15	54	5,5
20	6	0,6
25	59	6,0
30	9	0,9
40	22	2,3
45	1	0,1
50	4	0,4
55	4	0,4
65	1	0,1
75	7	0,7
80	1	0,1
90	1	0,1
100	1	0,1
140	1	0,1
Ukupno	979	100,0
Indeks kratkoročnih kredita (%)	N	%
0	658	68,0
5	80	8,3
10	34	3,5
15	61	6,3
20	23	2,4
25	25	2,6
30	23	2,3
40	33	3,4
45	6	0,6
50	9	1,0
55	3	0,3

65	2	0,2
75	1	0,1
80	4	0,4
90	1	0,1
100	5	0,5
115	1	0,1
Ukupno	967	100,0
Kompozitni indeks (%)	N	%
0	580	59,2
5	66	6,7
10	20	2,0
15	71	7,3
20	29	3,0
25	53	5,4
30	29	3,0
35	8	0,8
40	45	4,6
45	12	1,2
50	12	1,2
55	10	1,0
60	3	0,3
65	8	0,9
70	3	0,3
75	9	0,9
80	9	1,0
90	2	0,2
100	4	0,4
105	1	0,1
115	2	0,2
125	1	0,1
155	2	0,2
240	1	0,1
Ukupno	979	100,0
Indeks ukupne zaduženosti (%)	N	%
0	509	52,0
2,5	31	3,1
5	31	3,2
7,5	46	4,6
10	5	0,5
12,5	26	2,7
15	42	4,3
17,5	12	1,2
20	7	0,7
22,5	37	3,7
25	25	2,6
27,5	18	1,9

30	9	0,9
32,5	18	1,8
35	2	0,2
37,5	17	1,8
40	13	1,3
42,5	8	0,8
45	3	0,3
47,5	12	1,2
50	5	0,6
52,5	14	1,4
55	2	0,2
57,5	4	0,4
60	16	1,7
62,5	10	1,0
65	3	0,3
67,5	3	0,3
70	1	0,1
72,5	1	0,1
75	10	1,0
77,5	2	0,2
80	6	0,6
82,5	5	0,5
85	1	0,1
87,5	3	0,3
90	2	0,2
92,5	2	0,2
95	1	0,1
100	2	0,2
102,5	2	0,2
105	1	0,1
112,5	2	0,2
115	2	0,2
117,5	1	0,1
130	3	0,3
137,5	2	0,2
140	1	0,1
150	1	0,1
165	2	0,2
175	1	0,1
192,5	2	0,2
240	1	0,1
Ukupno	979	100,0

Prilog 2. Usporedba distribucija pojedinih indeksa zaduženosti

Izvor: vlastiti izračun na temelju podataka korištenih u istraživanju

Summary

This paper analyzes the phenomenon of indebtedness, its origin and meaning, but the main focus is the construction of socio-economic and socio-demographic profile of debtors. The main hypothesis of this paper is that there is a difference in household indebtedness with regard to the socio-economic and socio-demographic characteristics. Different meanings that actors attach to their actions we interpret through Boudon's cognitive theory of action and Bourdieu's theory of cultural reproduction. Data from the research "The typology of survival strategies and sources of income economically (partially) inactive households" conducted in 2014 on a national representative sample, used in this research, suggest that the majority of the independent variables make a difference in the amount of indebtedness or are correlated with it. To measure indebtedness, we've constructed Index of total indebtedness, which measures the proportion of monthly expenditures for debt in total monthly household income. The range of variation of the Index of total indebtedness goes from 0% to 240% of the monthly income, while 48% of households in the sample has a score greater than 0%. Results indicate that households from urban area have higher average of indebtedness than households from rural area, and that households from Zagreb are more indebted than any other region. Married respondents are more indebted than widows. A larger number of household members and minor children are associated with greater indebtedness, while single households, especially those with member older than 65 are less indebted than other types of households. Employed members and especially managers have higher average of indebtedness than other professions. Higher income, additional real estate and larger number of cars means higher indebtedness, compared to other categories.

Key words: socio-economic and socio-demographic characteristics, household, Index of total indebtedness

Literatura

- Bejaković, P. (2010). *Osobna prezaduženost*. Institut za javne financije
- Boudon, R. (2003). Beyond rational choice theory. *Annual review of sociology*, 29 (1), 1-21.
- Bourdieu, P. (2005). *The social structures of the economy*. Polity.
- Burić, I. (2010). *Nacija zaduženih: Od komunističkog pakla do potrošačkog kapitalizma*. Naklada Jesenski i Turk.
- Coco, L. E. (2014). The Cultural Logics of the Bankruptcy Abuse Prevention and Consumer Protection Act of 2005: Fiscal Identities and Financial Failure. *Critical Sociology*, 40(5) 711-727.
- Drentea, P., & Reynolds, J. R. (2012). Neither a borrower nor a lender be the relative importance of debt and SES for mental health among older adults. *Journal of Aging and Health*, 24(4), 673-695.
- DZS (2011). Rezultati Ankete o potrošnji kućanstva u 2009. *Statistička izvješća*. Državni zavod za statistiku
- Graeber, D. (2013). *Dug: prvih 5000 godina*. Fraktura
- Herceg, I., & Šošić, V. (2011). The anatomy of household debt build up in Croatia: enlisting more creditworthy households or relaxing lending standards?. *Comparative Economic Studies*, 53(2), 199-221.
- HGK (2016). *Županije – Velike gospodarske razlike na malom prostoru*. Hrvatska Gospodarska Komora
- HNB (2015). *Izvješće o problematici zaduženja građana kreditima u švicarskim francima i prijedlozima mjera za olakšavanje pozicije dužnika u švicarskim francima temeljem zaključka odbora za financije i državni proračun Hrvatskog sabora*. Hrvatska narodna banka
- [http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:Distribution_of_population_by_tenure_status,_2014_\(%25_of_population\)_YB16.png](http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:Distribution_of_population_by_tenure_status,_2014_(%25_of_population)_YB16.png): Eurostat (2013).
- <http://www.zakon.hr/z/160/Ste%C4%8Dajni-zakon>: Narodne novine (2015). *Stečajni zakon*. Narodne novine d.d., 71/15
- <http://www.zakon.hr/z/825/Zakon-o-ste%C4%8Daju-potro%C5%A1a%C4%8Da>: Narodne novine (2016). *Zakon o stečaju potrošača*. Narodne novine d.d., 100/15
- Hurst, M. (2011). Debt and family type in Canada. *Canadian Social Trends*, (91), 38-47.
- Ignjatović, S. D. (2014). *Kognitivna teorija akcije Rejmona Budona*. Doktorska dizertacija. Univerzitet u Beogradu
- Kalanj, R. (2005). *Suvremenost klasične sociologije*. Politička kultura.
- Krišto, J., i Tuškan, B. (2015). Karakteristike kreditne politike banaka po županijama u Republici Hrvatskoj. *Economics/Ekonomija*, 22 (2), 1-13

- Marron, D. (2015). Debt, consumption and freedom Social scientific representations of consumer credit in Anglo-America. *History of the Human Sciences*, 28(4) 25-43.
- Niemi, J. (2009). Overindebted Households and Law: Prevention and Rehabilitation in Europe, u: Niemi, J., Ramsay, I., & Whitford, W. C. (ur.). *Consumer credit, debt and bankruptcy: Comparative and international perspectives*. Bloomsbury Publishing.
- Rodik, P. (2015). The Impact of the Swiss Franc Loans Crisis on Croatian Households, u: Değirmencioğlu, S. M., & Walker, C. (Ur.). (2015). *Social and Psychological Dimensions of Personal Debt and the Debt Industry*. Palgrave Macmillan.
- Sullivan, A. (2000). *Cultural capital, rational choice and educational inequalities*. Doktorska dizertacija. University of Oxford.
- Swedberg, R. (2010). The economic sociologies of Pierre Bourdieu. *Cultural sociology*, 5(1), 1-18.
- Valins, O. (2004). *When debt becomes a problem: A literature Study*. Ministry of Social Development.